

HUN TÜRKÇESİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER 25: HUNSULARA AİT GORGÂN YER ADI, GÖKTÜRLERE AİT KORGAN ~ KURGAN, GÖKTÜRK VE UYGURLARA AİT KOORG VE KORDAN SÖZLERİNİN KÖKEN VE ANLAMLARI

Dr. Yusuf GEDİKLİ*

Öz

Makalenin birinci kısmında İran'ın kuzeydoğu bölgesindeki Gorgân kenti ve bölgesi üzerinde durulmuş, Gorgân kentinin Hunsu Türklerince kurulduğu, Gorgân sözünün Hunsu Türkçesinde Gorgân, yani "müstahkem mevki, ordu-gâh" olduğu ortaya konmuştur. Makalenin ikinci kısmında Göktürk yazıtlarında anlamı henüz tam olarak açıklığa kavuşturulamayan korgan sözcüğü incelenmiş, korganın sanıldığı gibi "kale yahut "mezar" değil, "müstahkem mevki, ordu-gâh" olduğu açıklığa kavuşturulmuştur. Üçüncü kısımda korganın "sin; mezar höyüğü, tümseği" anlamı irdelenmiştir. Makalenin dördüncü kısmında Tes yazıtındaki koorg ile Şine Usu ve Tunyukuk yazıtlarında okunuşu ve anlamı tartışmalı olan kordan sözü ele alınmış, kelimenin korganın ocaktaşı ve anlamdaşı olduğu, onun gibi "müstahkem mevki, ordu-gâh" manalarına geldiği belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: Hunsu Türkleri, Gorgân Kenti, Korgan, Koorg, Kordan, Mezar.

Research And Analysis On Hun Turkish 25: Origins And Meanings Of The Gorgân Place Name Of Hunnish Turks And The Korgan ~ Kurgan Words Of Göktürk And Koorg And Kordan Words Of Göktürk And Uygurs

Abstract

In the first part of the article, I focused on Gorgân city and region in the northern eastern region of Iran. The city of Gorgân was founded by the Hunnish (Chionitae) Turks. I have revealed that the word Gorgân is the Chionitae Turkish origin, that is, "the fortified place, the army camp." In the second part of the article, the word of the korgan, whose meaning has not yet been fully

* Dil Bilimci.

clarified in the Orkhon inscriptions, has been examined. The korgan is not “castle” or “grave” as some might think, but “fortified place, the army camp.” In the third part, the meaning of the korgan word “grave, grave mound, column” was examined. In the fourth part of the article, I have explained koorg in Tes writing, and the word kordan in the inscriptions of Şine Usu and Tunyukuk, which is controversial in reading and meaning, and I show that its meaning is “fortified place, the army camp” and also is synonym of korgan and it also belongs to the same word-mine.

Keywords: Chionitae Turks, Gorgân City, Korgan, Koorg, Kordan, Tomb.

BİRİNCİ KISIM: Hunsuların Gorgân kentinin köken ve anlamı

Bu kısımda İran'ın kuzeydoğusunda, bugün İran Türkmenistanı veya İran Türkistanı denilen bölgede yer alan ve Hunsu Türklerinden kalan tarihî Gorgân yer adının anlamı ve kökeni üzerinde duracağız. Yalnız esas konumuza geçmeden önce bölge hakkında kısa tarihî ve coğrafi bilgi vermek yararlı olacaktır.

1. İran'ın Kuzeydoğusundaki Hyrkania Bölgesi

Antik kaynaklar İran'ın kuzeydoğu, başka deyişle Hazar denizinin güneydoğu bölgesinin karşısındaki bölgeye **Hyrkania** adını verirler. *Hyrkania*, M.Ö. 516'da kayaya oyulan Bisütun yazıtlarında **Varkâna**, *Zend Avesta'da Vehrkâna*, Yeni Farsçada **Gurgân**, Arapçada **Cürcân** adlarıyla karşılır.¹

M.Ö. 484-420 arasında yaşayan “*tarihin babası*” Herodot, yapıtının 3 - 117 ve 7 - 62 nolu paragraflarında **Hyrkania** bölgesini anar.

Hyrkania M.S. 58'de Part imparatorluğundan ayrılmış ve Romalılarla ilişki kurmuştur. Bağımsızlığı bir yüzyıl sürmüştür. Gev, Godarz adlı egemenleri İran destanlarına yansımıştır.² Priskos 31. ve 36. fıragmanlarda Medya, Partya, Hirkanya arasındaki Caspia dar geçidinden söz eder.

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi **Gürgen** maddesinde “*Gorgân (Cürcân, Latince Hyrcania, Yunanca Hrkania, eski Farsça Vrkania)*” bilgilerine yer verir.³

Hazar denizi uzun yüzyıllar bu bölgenin adı olan *Hyrkania* adıyla anılmıştır. Antik çağ yazarlarından Hekatayos, Strabon, Plutark, Büyük (Yaşlı) Plinyus, Batlamyus, Arrian; Hrkania deniziyle Hazar denizini anlatırlardı. İslam coğrafyacısı Ebu Zeydül Belhî, Batlamyus'taki terimlemeye uyararak Hazar'a Arkanya denizi der.⁴

Antik çağda denizin yaygın adlarından biri de Kaspiydi.⁵ Deniz bugünkü Hazar adını Hazar Türklerinden almıştır. İslam kaynaklarında üzerinde duracağımız Gorgân yer adının Arapçalaşmış biçimi olan Cürcân ve Abaskun denizi en sık kullanılan iki addır. 1641'de İtalyanca - Türkçe bir sözlük yazar

¹ Talat Tekin, *Makaleler*, yay. haz.lar Emine Yılmaz - Nurettin Demir, TDK, c. 3, Ankara 2013, s. 273.

² Karoly Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, Turan Kültür Vakfı y., İstanbul 1999, s. 149.

³ “Gürgen”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 6, s. 126.

⁴ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. b., TKAE y., Ankara 1998, s. 196.

⁵ “Gürgen Denizi”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 6, s. 126.

Molino, İtalyanca **Abachù'nün** Türkçe karşılığını “*Gilan denizi, Bahr-i Kuzgun, Bakü denizi*” olarak verir.⁶ Demek ki İtalyanlar Hazara **Abasku** denizi de diyorlardı (Latince ve İtalyanca söz sonundaki *n* sesini atar). İkinci önemli bilgi 1641’de Osmanlı’da Kuzgun denizi adının kullanılmasıdır.

1.1. Eski Farsça *Varkâna, Vehrâna*; Latince *Hyrkania*, Yunanca *Hrkania* Yer Adı

Eski Farsça *Varkâna* ~ *Vehrâna* (<< *Bargang) başta *b* > *v* değişimiyle oluşmuş izlenimi vermektedir. Birincil kök ünlüsü *-a-* olmalıdır.

Aynı ad Yunancada *Hyrkania* ~ *Hrkania* biçimindedir ve muhtemelen Eski Farsçadan alınmıştır. Yunanca biçimde *b* -> *bh*- > *h*- değişmesi düşünülebilir. **Hyrkania’nın** *Herodot Tarihi’nin* 3 - 117 ve 7 - 62 nolu paragraflarında geçtiğini söylemiştik. Latince **Hyrkania** Yunancadan alınmıştır.

Farsça biçimlerin *g*- > *v*- değişimiyle, Yunanca, Latince biçimlerin *g*- > *gh*- > *h*- yoluyla gelişebileceğini de düşündük. Ancak *b*- > *v*- yahut *b*- > *bh*- > *h*- değişimleri daha muhtemeldir. Yunanca, Latince biçimlerde başa *h* takıldığını da varsaydık. Fakat böyle olması için Farsça biçimlerin baş sesinin ünlü olması gerekir.

Anlamı hakkında bir şey diyemeyeceğiz.

2. Hunsular Kimlerdir?

Bölge hakkında kısa coğrafi, tarihsel ve kökensel bilgi verdikten sonra bölgeyi vatan tutan Hunsu Türklerine geçebiliriz:

M.S. 91’den sonra ünlü Çinli general Pan Çao’nun önünden batıya doğru yürüyen Hunlar yaklaşık 160 yıl Kazak bozkırlarında yaşamışlardır. Bu Hunlar 350 yıllarında doğudan gelen kavimlerin baskısıyla ikiye ayrılmışlardır. Kuzeydeki Hunlar, Hazar ve Karadeniz kuzeyinden geçerek batıya yönelmiş, bildiğimiz gibi bunlar 370’lerin başında Avrupa Hun devletini kurmuşlardır. Güneydeki Hunlar Aral güneyine yönelmiş, bunlar Hunsuları oluşturmuşlardır. Kaynaklar Hunsuların IV. yüzyılda Sırderya vadisinden Hazar’ın güneydoğusuna indiklerini, Marı (Merv) ve Rey’e kadar uzandıklarını yazar. Bu husus arkeolojik kazılarla da kanıtlanmıştır.⁷ Hunsuların kuzeydeki Hunlara oranla İrani kavimlerle karıştığını söyleyebiliriz.

Hunsu adı tarih sayfalarına ilkin 356 yılında düşmüştür. Bunun nedeni Sasanlı kisrası II. Şapur (hükümlük dönemi 309 - 379)’un Hazar’ın güneydoğusundaki Hunsu (Latince Chionitae) denilen Türklerle savaşmasıdır.⁸ Tarihçilere göre Şapur’un Hunsularla mücadelesi 10 yıl sürmüştür, Şapur 357 yılında onlarla bir ittifak anlaşması imzalamıştır.⁹ (Czegledy 358 tarihini ve-

⁶ Asım Tanış, *Giovanni Molino’nun İtalyanca - Türkçe Sözlüğü ve Halk Türkçesi*, Ankara 1989, s. 1.

⁷ Emel Esin, “Süliler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz 3-4, 1979, s. 39.

⁸ Esin, “a.g.m.”, s. 40.

⁹ Mehmet Tezcan, “Hunların Anadolu’daki İlk Görünüşleri: 359 Tarihinde Amida Kuşatmasında Kionitler”, *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 2004, s. 105.

rir).¹⁰ Şapur Hunsuları egemenlik altına aldıktan sadece 3 yıl sonra, 359'da onları Amid (Diyarbakır)'de en önemli müttefik olarak yanında bulunduracaktır. Bu bilgileri bize Latin tarihçisi Amianus Marselinus (yazılışı Ammianus Marcellinus, yaklaşık 330 - 400) verir; bu Türklere Latince Chionitae adını takan da odur. Marselinus'un koyduğu Chionitae adının en uygun Türkçe karşılığı Hunsudur. Yani “*tam Hun değil, Hun'a benzer.*”

Bu Türk öbeğine Chionitae (Hunsu) denilmesi onların Avrupamsı yüzlü olmalarından ötürüdür. Anlaşılan bunlar Türk ve İran kavimlerinin karışımından meydana gelen bir ulustu; o yüzden tam Hun değil, Hun'a benzerlerdi. Başka söyleyişle Hunsuların askeri ve yönetici kesimi Hun, halkının önemli bir kısmı İran asıllıydı yahut İranlılarla karışmıştı. Krş. Akhun adı ve Akhun ulusuyla.

Ortadoğu'da ilk görünen Türkler bu Hunsulardır. Göründükleri tarih 359'dur. 10 - 15 yıl sonra soydaşları Doğu Avrupa'da ortaya çıkacaklardır. Hunsular veya Hunlar Hint kaynaklarında **Hūna**, Soğut kaynaklarında **Hun**, *Avesta* metinlerinde **Hyaona**, Pehlevi metinlerinde **Hyōn**, Süryanca metinlerde **Hyōnāyē**, Ermeni kaynaklarında **Honk** (-k çoğul ekidir), Latin kaynaklarında **Chionitae** olarak anılırlar.¹¹ Bunların kimileri Hun değil, Hunsu şeklinde açıklanabilecek adlardır.

Süryani Efraim 361 yılında Urfa önlerindeki **Hūnāyē** (Hun)'lerden söz eder.¹² Tarihçiler bu Hunların Avrupa Hunları mı yoksa Hunsular mı olduğunu ayırt etmekte zorlanırlar. Bize göre bunlar Hunsulardır.

Bilginler Latince *Chionitae* adının Soğutça *-itai*, *-itae* çoğul eki ve Persçe *Hyon* “*Hun*” adının birleşiminden oluştuğunu yazarlar.¹³ Bivar bu ekin Gırekçe kavim adı eki olduğunu yazar. Bizim görüşümüze göre *-itai*, *-itae* eki Gırekçe veya Latince *-lı* veya *-sı* anlamında bir ek olmalıdır. Krş. Selek-id “*Selefk-li(ler)*”, Selçuk-id “*Selçük-lü*” vb. adlandırmalarla.

Emel Esin, Gurgân'da (Arapça *Curcân*) yaşayan bu ilk Hunsuların şehirlerde oturduklarını söyler.¹⁴ Şehirlerde oturmaları onları diğer Türk kavimlerinden ayırır ve İran halklarının uygarlıklarını benimsediklerini gösterir.

Markuart'ın tahminine göre Behrâm Gür (421 - 439)'un Rey ile Gurgân arasında savaştığı ve yendiği hükümdar Hunsu ve Sul Türklerinin başıydı (Belki de sadece Hunsuların başıydı). Czegledy 427'de vuku bulan bu savaş için aynı bilgileri verir.¹⁵ Çok sonraları İslam kaynakları bu hükümdara Türk hakani demişlerdir.¹⁶

¹⁰ Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, s. 81.

¹¹ Esin, “Süniler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir”, s. 40. / Tezcan, “Hunların Anadolu'daki İlk Görünüşleri: 359 Tarihinde Amida Kuşatmasında Kionitler”, s. 105.

¹² Tezcan, “Hunların Anadolu'daki İlk Görünüşleri: 359 Tarihinde Amida Kuşatmasında Kionitler”, s. 114.

¹³ Tezcan, “a.g.m.”, s. 105.

¹⁴ Esin, “Süniler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir”, s. 40.

¹⁵ Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, s. 81 vd.

¹⁶ Esin, “Süniler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir”, s. 41.

Sasanlılar kuzeyden gelen Hunsu ve Sul Türklerinin saldırılarını önlemek için Gurgân'da Şahristân-ı Yazdigird, Şehr-i Peruz adlı kaleler yapmış ve bir duvar çekmişlerdi.¹⁷ Markuart, Ermeni kaynaklarına dayanarak İkinci Yazdigird (439 - 457)'in, Gurgân'ın kuzeyindeki Sul (Hunsu anlamalıdır) hükümdarını mağlup ettiğini ve onların akınlarına karşı Şahristân-i Yazdigird kalesini yaptırdığını söyler. Sonraki Sasanlı hükümdarı Firuz (459 - 484) ise Gurgân (Cürcân) ile Bâb-ı Sül (Sul kapısı) arasında Rûşân Fîrûz (Şehr-i Peruzla aynı olmalı) kalesini inşa ettirmiştir. Gurgân ve Rûşân Fîrûz 430, 553 sıralarında Nasturilerin dinsel merkezleri arasındaydı.¹⁸

Bâb-ı Sül'un IV. yüzyıldan itibaren yapıldığı yazılır.¹⁹ (Bâb-ı Sül herhalde kale ve duvarların genel adıdır). Set Gümüştepe'den başlayarak dağlara doğru uzanan bir dizi höyük (tabya)'ten ibaretti. Günümüzde buranın esas ahalisi olan Türkmenler buraya Kızıl-alan (Kızıltepeler) derler.²⁰

Kuşanlar ve Eftalitler paralarında kendilerini Hunların hükümdarı olarak gösterirler.²¹ Bunun anlamı her iki devletin Hun halkı, Hun etkisi ve baskısı altında bulunduğudur.

3. Kidaritler

356'da tarihe düşen Hunsuların varlığı bir asır sürer; 450'lerden sonra sesleri işitilmez. Onların yerini başka bir kavim alır. Bunlar Kidaritlerdir. 350'den sonra sahneye çıkan Kidaritlerin ana merkezi Kuzeydoğu İran değil, Kuzey Afganistan'dı. Onların Hunsuların yaşadığı bölgeyi egemenlik altına aldıklarını düşünmek gerekir.

Kidaritler hakkındaki bilgileri bize Doğu Romalı tarihçi Priskos verir. Priskos bunlara Kidarita, Kidarita Hunları veya sadece Hun der. Aktardığı olaylar yaklaşık 450 - 472 arasında vuku bulur. Bu tarihlerde Sasanlı tahtında Firuz (459 - 484) oturur.

Priskos eserinin 25. fıragmanında Partların Kidarita dedikleri Hunlarla savaştıklarını, 31. fıragmanda Kidaritalara karşı savaşmak için Romalılardan para isteminde bulduklarını belirtir. Romalılar bu isteği reddeder. Dikkati çeken husus Kidarita adlandırmasını Perslerin kullanmasıdır.

Priskos 33. fıragmanda Kidaritalarla savaşın nedenini Kidaritlerin vergi vermemeleri olarak açıklar. Priskos bu vergilerin epey önce Persler ve Partlar tarafından Hunlara (Priskos burada Hunlar diyor) yüklendiğini söyler. Savaş Perslere ağır kayıplar veririr. Pers kralı Peros (Firuz), Kidarita Hunlarının (burada böyle diyor) genç kralı Cuncha'ya elçi gönderir. Barış ve ittifak yapmak istediğini, bacasını genç kiralı evlendireceğini söyler. Fakat gönderilen

¹⁷ "Cürcân", *Türk Ansiklopedisi*, c. 11, s. 299.

¹⁸ Esin, "Süliiler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir", s. 43.

¹⁹ Emel Esin, "Hicretin Onbeşinci Asrı Münasebeti İle İlk Müslüman Olan Oğuzlardan 'Sül (Çöl) Tigin'e Dâir Bir Not", *Türk Kültürü*, Sayı: 205-206, Kasım - Aralık 1979, s. 44-48.

²⁰ Esin, "Süliiler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir", s. 43.

²¹ Tezcan, "Hunların Anadolu'daki İlk Görünüşleri: 359 Tarihinde Amida Kuşatmasında Kionitler", s. 105.

kız Peros'un bacısı değil, kraliçe süsü verilen her hangi bir kızdır. Hun kralı ve halkı bunu bilmedikleri için kızı bir kraliçe olarak karşılar, saygı gösterir, hediyeler verirler. Kız Hun kralıyla evlendikten sonra lüküs içinde yaşamaya başlar. Bu hile önce kısa bir barışa yol açar. Fakat kız gerçeğin er geç ortaya çıkacağını düşünür ve krala gerçeği anlatır. Cuncha kızın doğruyu söylemesini çok takdir eder, onu karısı olarak tutmayı sürdürür ve hilenin karşılığını Peros'a ödetmek ister. Peros'u tehdit eder. Peros arayı düzeltmek için önemli adamlarını Kidarit Hunlarının kralına yollar. Hun kralı bunların bir kısmını öldürür. Bir kısmını işkence yaptıktan sonra geri yollar. Aralarında tekrar savaş çıkar. Tam bu sırada Peros Gorga'da Roma elçisi Kontantius'u kabul eder ve geri gönderir.

Priskos 41. fıragmanda Perslerden Romalılara bir heyetin geldiğini yazar; heyet Kidarita Hunlarının yenildiğini, Hunların şehri Balaam'ın alındığını bildirir. Tarih 472'dir.

Başta da dediğimiz gibi bu olaylar yaklaşık 450 - 472 yılları arasında meydana gelmiştir.

Czegledy, Kidaritaların Doğu Toharistan kökenli olduklarını, Kuşanların mirasına konduklarını, hanedanın kurucusu olan Kidara'nın 350'lerde batıya, Belh kentine taşındığını yazar. Persler 468'de Belh'i ele geçirince Kidaritlerin egemenliğine son verirler.²²

Toharların Hunların kovduğu Yüeciler olduğu kabul edilir. Bunlar Hint-Avrupalı idiler, lakin İrani değildiler.

Bilginler Kidaritaların sahneye çıkışlarını 412 olarak saptarlar. Devletin büyüüşü 437'ye değin sürer. Kidaraların önemli bir rolü Çinlilere camın yapılışını öğretmeleridir. Yukarıda adı geçen Cuncha'nın Kidara'nın oğlu olduğu ve 468'de Firuz tarafından yenildiği yazılır. Egemenlikleri yarım yüzyıl sürmüştür. 477'den sonra Kidara'nın yerini Heftalitler alır.²³ (Cuncha'nın Kidara'nın oğlu olduğu görüşü bizce yanlıştır. Çünkü 350'lerden 460'lara bir asırdan çok zaman vardır).

Bazı bilimciler Kidaritlerin Kafkaslarda bulduklarını söyler. Bu görüş yanlıştır. Gerçi Ermeni tarihçisi Yegişe (480'de ölmüştür) 450 - 51'de Kuzey Kafkasya'da *Haylandur* ~ *Haylandur* ~ *Khailandur* denen bir Hun öbeğinin olduğunu yazar. Hunların sınırı Derbend'in kuzeyinden başlıyor, buraya *Hun kapısı* deniyordu. Önderleri *Eran* adlı bir pirensti. Hunlar Perslere karşı Ermenilere ve Albanlara yardım ediyorlardı. 452'de Derbend'i aşan Haylandurlar Kuzey İran'ı yerle bir etmişlerdi. Yine bu yılda *Bel* adlı genç bir Hun, Pers hizmetinde iken Kuşanlara (Kidaritlere?) kaçmış, Perslerin yenilmesine neden olmuştu.²⁴

İ. Kafesoğlu Kidarita adının Türkçe *kiderti* "batı" sözünden çıktığını ve Kidaritlerin Batı Hunları demek olduğunu yazar.²⁵ Ancak bu sav doğru sayılamaz. Yalnız pek çok ülke ve devlette olduğu gibi Kidarit askerî ve yönetici bürokrasisinin önemli bir kısmının Hun Türkü olduğunu söyleyebiliriz.

²² Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, s. 151.

²³ A.K. Narain, "İç Asyada Hint-Avrupalılar", *Erken İç Asya Tarihi*, çev. Levent Köker, 3. b., İletişim y., İstanbul 2002, s. 401.

²⁴ M.İ. Artamonov, *Hazar Tarihi*, Selenge y., İstanbul 2004, s. 83, 85.

²⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 5. b., Boğaziçi y., İstanbul 1988, s. 81.

4. Eftalitler

472'den sonra Kidaritlerin yerini Eftalitler alır. Egemenlikleri 557 yılına değin sürer. Bunların da askerî ve yönetici bürokrasisinin önemli bir kısmı Hun Türküdür. Eftalitler diğer Hun öbeklerine göre daha bilinir oldukları için üzerlerinde fazla durmuyoruz.

5. Sul Türkleri

Hunsuların, ardından Kidaritlerin, arkasından Heftalitlerin sahnedan ayrılmalarından sonra bu kez Sul Türklerinin adı işitilir. Sul Türkleri 450'den sonra Hunsuların, Kidaritlerin ve Eftalitlerin üzerine gelen yeni bir tabakadır. Bu adla anılmalarının nedeni Göktürklerde raslayacağımız Türkçe **sul** unvanından dolayıdır. Arap tarihçilerinin dediği gibi **sul**, Türkçe **çöl** sözünden gelmez. Yani buradaki Türk topluluğu *sul* unvanlı Türklerce yönetildiği için **Sul** adıyla tanınmıştır. Bunu daha önceki bir yazımızda anlatmıştık.²⁶

Batı Göktürk kağanı İstemi, 557'de Akhunları yendikten sonra bu bölgeyi de kontrolüne geçirmiş ve Sul'u Sasanlılara karşı akına teşvik etmişti. Durumdan haberdar olan Nuşinrevan önlem almış, bazı Sul Türklerini öldürtmüş, kalanlarını İran içlerine yerleştirmiş, bunun üzerine İstemi Sasanlılara saldırmaktan vazgeçmişti.²⁷

5.1. İslam Çağı

Emevliler 639'da Dahistan'da Sul Türkleriyle savaşmışlar ve bir antlaşma imzalamışlardı. Bu antlaşma 650'de yenilenmiştir. 50 yıl sonra Türkler antlaşmayı bozmuş ve Emevilere saldırmışlardır. O devirde Cürcân ve Dahistan'da aynı sülaleye mensup iki kardeş egemendi. Cürcân hükümdarının adı Firuz b. Kul (Türkçe *kul* olduğu kabul edilir), Dahistan egemeninin adı ise Sül Tigin'di. Emevli valisi Yezîd b. Mühelleb kumandasındaki Araplar önce güneydeki Cürcân egemeni Firuz b. Kul'u yenmiş ve onun yardımıyla kuzeydeki Dahistan'a saldırarak çetin savaşlardan sonra Dahistan bölgesinin başkenti Dahistan kentini ele geçirmişlerdi.²⁸ Sul Tigin müslüman olmuş ve soyundan bir çok bilgin, şair, yazar yetişmiştir.²⁹ Tigin de bilindiği üzere bir Türk sanıdır.

Dahistan kenti Sumbar ırmağının Etrek ırmağına kavuştuğu yerdeydi.³⁰ Kentin harabeleri Meşhed-i Mısıriyyân olarak bilinir; Türkmenler ise Meşhed-i Mestüriyyân veya Mest-devrân derler.³¹

²⁶ Yusuf Gedikli, "Türkçenin *ga+ Ocağından Türeyen Unvanların Köken ve Anlamları (Kapgan, Kabaç, Kadir, Katun (>> Hatun, Kadın), *Kagadun, Kagan (>> Hakan), Kağıtlaş, Kağılhan, Kağılgay)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 222, Mayıs - Haziran 2016, s. 153-190.

²⁷ Esin, "Süliler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir", s. 44.

²⁸ Esin, "Hicretin Onbeşinci Asrı Münasebeti İle İlk Müslüman Olan Oğuzlardan 'Sül (Çöl) Tigin'e Dâir Bir Not", s. 47.

²⁹ Esin, "a.g.m.", s. 47.

³⁰ Esin, "a.g.m.", s. 47.

³¹ Esin, "Süliler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir", s. 55.

Süryani kaynakları İkinci Yezdigird (438-457)'in zamanında Cürcânlı Hunları **Çol** adıyla anar.³² Bu şu anlama gelir: Eğer zamandışı (anakronik) bir adlandırma değilse *çol* veya *sul* unvanı 438-457 arasında kullanılıyordu.

Prokopyus VI. yüzyıl ortalarında bu kavme Heftalit yahut Akhunlar der.³³ Czegledy 350'den sonra hiç bir kaynağın Hazar'ın güneydoğusunda İranlı bir kavimden söz etmediğini, Prokopyus'un Hirkanya çevresindeki Akhunları göçer değil, "iyi topraklara eskiden yerleşmiş", Hunlar gibi çirkin yüzlü olmayan, beyaz tenli kişiler olarak betimlediğini yazar.³⁴

Emel Esin gerek Hunsuların, gerek Sul Türklerinin Oğuz olmalarını muhtemel görür; bunu X. yüzyılda İslam yazarlarının buradaki Türklere Guzz (Oğuz) demelerine bağlar.³⁵ Ancak bunlar Oğuz değildir. Buraların Oğuzlaşması ancak VIII. - IX. yüzyıllardan sonra olabilir. Esin'in de belirttiği gibi kaynaklar Hunsuları, Kuşanları, Kidaritleri, Sul Türklerini, Heftalitleri ve diğer kavimleri hep birbirine karıştırmışlardır. Bunları birbirinden ayırt edebilmek için yazılı kaynaklardaki mevcut bütün bilgilere ve başka araçlara bakmak lazımdır.

5.2. Sul Türklerinin Bölgesi

Emel Esin'e göre Sul Türklerinin IV. - V. yüzyıllarda (tabi ki tarihler kesinlik arzemez) yaşadıkları bölge şöyleydi: Batıda Hazar denizi, kuzeyde Büyük Balkan dağları, doğuda Karakum çölü, Küren ve Köpet (Türkmencesi böyledir) dağları, güneyde Etrek (Atrak) ırmağı. Markuart'a göre IV. - V. yüzyıllarda bu bölgenin başkenti Çince Po-lo, Rumca Balaam idi. Balaam'ın Balhan olduğu düşünülür; şehrin Amuderya'nın eskiden denize döküldüğü yer olan Kızılsu körfezinin kıyısında olduğu sanılır.³⁶

Bu tanımlamadan şu ortaya çıkıyor: Sul Türklerinin yaşadıkları yer Etrek ırmağının kuzeyi, Hunsuların yaşadıkları yer ise Etrek ırmağının güneyiydi. Her iki kavim yaşayış, dil, askerî eğitim ve yönetim bakımından birbirlerine benzedikleri için birbirleriyle karıştırılmışlardır.

Esin çizdiği haritada Etrek ırmağının kuzeyini Dahistan, güneyini Gorgân olarak gösterir. Buna göre de Dahistan'da Sullar, Gorgân'da Hunsular yaşamıştır. Dahistan adı Romalıların Dahae adını verdikleri kavimden gelir.³⁷ Etrek ırmağının antik adı Sarnius'tur.³⁸

6. Hunsuların Gorgân Kenti ve Anlamı

Hunsuların ya da onların ardılları olan Kidarit, belki Sul Türklerinin 460'lı yıllarda tarihe düşen bir kentleri vardır (Hunsu, Kidarit, Eftalit, Sul gibi ka-

³² Czegledy, *Turan Kavimlerinin Göçü*, s. 82.

³³ Czegledy, *a.g.e.*, s. 73.

³⁴ Czegledy, *a.g.e.*, s. 76.

³⁵ Esin, "Süliler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir", s. 40-41.

³⁶ Esin, "a.g.m.", s. 42.

³⁷ Esin, "a.g.m.", s. 40.

³⁸ "Cürcân", *Büyük Larousse*, c. 4, s. 2523.

vimlerin hep birbirleriyle karıştırıldıklarını belirttik. Ayrıca Kidarit gibi halkı Türk olmayan kavimlerin askerî ve yönetici tabakasının Türk olduğunu söyledik). Kentin adını Attila Hunları hakkında yazdıklarıyla yakından tanıdığımız Priskos kayıtlamıştır. Priskos İran kisrası Peroz (Firuz, egemenlik devri 459 - 484)'un Kidarita Hunlarının hükümdarı Cuncha ile çarpıştığını, bu esnada Hazar'ın güneydoğusunun karşısında yer alan Gorga'da (Priskos'ta böyle), Doğu Roma elçisi Konstantius'u kabul ettiğini yazar ve "Gorga, içinde bir zamanlar Perslerin ordugâh kurdukları yer[ın] adı idi" açıklamasında bulunur.³⁹ Priskos'un Tarihi 433'ten başlayarak 468 veya 472'ye değin vuku bulan olaylardan söz eder. Bunu ve Peroz'un 459'da kisra olduğunu bildiğimize göre elçinin kabulü 460'lı yıllarda gerçekleşmiş demektir. Yani Hunsuların tarih sayfalarına ilk olarak düşmelerinden yaklaşık 100-115 yıl sonra.

Priskos'un "ordugâh" izahı tamamen doğrudur; ancak Gorga, daha doğrusu Gorgân "Perslerin ordugâh kurduğu" değil, "Hunsuların yahut diğer Hunların ordugâh kurduğu" yerdir; çünkü 460'lı yılların başlarında bu bölge yaklaşık 110 yıldan beri Hunsuların yaşadığı bölgeydi. Hunsular burada yaşamamış olsalar bile ordugâh kurmaları doğal ve mümkündür. Çünkü işgale giden orduların su, yiyecek, giyecek, yol vb. lojistik koşulları dikkate alarak kendi ülkelerinin dışında geçici veya devamlı ordugâh kurdukları gayet iyi bilinir.

Özetle Gorgân 460'lı yılların ortalarından yaklaşık 110 yıl önce 350'li yıllarda Hunsular tarafından kurulmuş olmalıdır. Elçi Konstantius'un ziyareti sırasında demek ki Gorgân Perslerin işgalindeydi. Belki de Hunsuların yahut öteki kavimlerin eski güçleri kalmamıştı ve tamamen Perslere tabi olmuşlardı. Elçi herhalde Gorgân'ın manasını sormuş, yanıtını doğru olarak almış, ama Priskos yanıtın Persçe olduğunu sanmış ve *bitiğine* (kitabına) öyle geçirmiştir. Yahut da Hunsuların Gorgân "müstahkem mevki; ordugâh" manasındaki kelimesi aynı anlamda Perslere de geçmiştir. Bilindiği üzere Türkler askerî örgütlenmede her zaman öndeydi ve başka uluslar hep Türkleri örnek alıyorlardı.

Demek ki Priskos'taki Gorga, Hunsuların yahut başka Hunların "müstahkem mevkileri, ordugâhları", belki de başkentleriydi. Cins ad sonradan özel ad olmuştur. Krş. Hemen her ilimizde bulunan kalelerin zamanla özel ad, semt, mahalle adı olmasıyla. Yine krş. Kaşgarlı'daki Ordu-kent, yani Kaşgar'la. Kaşgarlı'da **ordu** "bir hakanın ikametgâhu (sarayı). Nitekim Kâşgar kentine ordu kent 'hakanların ikametgâhının olduğu kent' denir" biçiminde açıklanır.⁴⁰

Priskos'tan sonra 562'de ölen Doğu Romalı tarihçi Prokopyus da Gorga'dan söz etmiştir.⁴¹ Bu çağda orada Türklerin yaşadıkları muhakkaktır. Zira 562'den yaklaşık 77 yıl sonra 639'da bölgeye gelen Araplar burada Sul unvanlı Türk beyleriyle karşılaşmışlardır.

³⁹ *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Çev. A. Ahmetbeyoğlu, TDAV y., İstanbul 1995, 33. fragman, s. 68.

⁴⁰ Mahmüd el-Kâşgarî, *Divânü Lügâti't Türk*, Robert Dankoff - James Kelly yayınından çevirenler Seçkin Erdi - Serap Tuğba Yurteser, 2. b., Kabcacı y., İstanbul 2007, s. 360.

⁴¹ Esin, "Sülüler İslam İle Karşılaşan İlk Türkler Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir", s. 40.

6.1. Gorga'nın İmlası Hakkında Bir Açıklama

Gerek Priskos, gerek Prokopyus sözcüğü *g-* ile yazmışlardır; *k-* ile değil. Demek ki sözcük o zamanlar Gorgân biçimindeydi. *ka-'lı* olsaydı doğal olarak *Korgan yazılacaktı. Zaten bizim *Dillerin Şifresi* yapıtımızda vardığımız sonuca göre dillerin başlangıcında ve ilk dönemlerinde kelimelerin baş sesi *ka*, *ke* değil *ga*, *ge'dir*.

Priskos'un ve tabi Prokopyus'un Gorgân yerine Gorga yazmaları kolayca açıklanabilir. Latinler sonda *n* sesini göstermezler. Krş. Gırekçe Apollon, Latince Apollo; Gırekçe Neron, Latince Nero; Gırekçe Leton, Latince Leto; Gırekçe Strabon, Latince Strabo ve benzerleriyle. Priskos Yunanca yazmış, bize yapıtının Latincesi ulaşmıştır. Dolayısıyla Latince yazımda Gorgan'daki *-n* atılmıştır. Prokopyus da kılasi Yunanca yazmıştır. Sözcüğü ya *-n'siz* yazmıştır yahut Latince çeviriden dolayı sözcük *-n'siz* yazılmıştır. Yukarıda İslam kaynaklarının Abaskun dedikleri Hazar denizine İtalyanların *Abasku* dediklerini görmüştük.

Priskos'un "*ordugâh*" açıklaması ileride geniş biçimde anlatacağımız **korgan** "*müstahkem mevki; ordugâh*" açıklamasıyla tıpatıp, aynen uyuşmaktadır. Yani Gorgân "*müstahkem mevki, ordugâh*", 460'lardan yaklaşık 260 yıl sonra 720'lerde, Orkun yazıtlarında görülen *korgan* sözünden başka bir nen değildir. Göktürk çağında kelimenin baş sesi artık *ka* olmuştur. Bu da normal bir gelişmedir.

7. Gorgân Pehlevce Olabilir mi?

Pehlevce sözlükte Gorga veya Gorgân yer almaz; sadece **Gurgânîg** "*Erken Yeni Farsça, Gurgân vilayeti*"⁴² açıklaması vardır. Yeni Farsça VIII'inci yüzyılın başından (700 yılından) sonraki Farsçanın adıdır. Buna göre Erken Yeni Farsçadaki **Gurgânîg**, 700-900 yılları arasına aittir. Halbuki biz 460'lı yılların ortalarından söz ediyoruz.

Gurgânîg, aslında Farsça olmayan sözcüğün *-îg* ekiyle Farsçalaştırıldığını gösterir. Sözcük eğer Farsça olsaydı sözlüğe doğrudan doğruya Gurgân veya Gorgân olarak geçerdi. Nasıl ki Türkçe yabancı dilden aldığı bir fiili *etmek*, *olmak*, *yapmak* vb. yardımcı fiillerle kabul ediyor; tıpkı onun gibi. Yahut da Edirne ağzında Bulgarcadan alınan *bulata* "*batakılık*" sözünün Türkçenin *-lık* ekiyle kabul edilmesi gibi. Aslında *-lık* eki *bulata* sözünün içinde vardır. Ancak kelimeyi alan dilin mensubu *bulata* sözünün içinde *-lık* ekinin olduğunu doğal olarak bilmez, düşünmez; onu kendi dilinin düşünce ve gramer yapısına uydurur. Yahut Arapçadan alınan esnaf sözü gibi. Halk bu sözü çoğul olarak görmeyeceği için sözü *esnaflar* biçiminde çekimler, başka söyleyişle Türkçeleştirir. Batı dillerinden alınan *personel* de Türkçede artık çoğullaştırılmıştır.

Perslerin Varkâna ~ Vehrâna'nın adını Gurgân olarak değiştirmek için her hangi bir nedenleri yoktu. Ad değiştiğine göre yabancılar tarafından verilmiş ve sonra Perslerce benimsenmiş demektir.

⁴² D.N. Mac Kenzie, *A Concise Pahlavi Dictionary*, Londra 1971, s. 38.

Gürgân (Farsçalaştırılmış biçim) şehir adının efsanevi İran kahramanı Milad oğlu Gürğın'den geldiği rivayet edilirse de,⁴³ adı üstünde bu rivayetten öte bir değer taşımaz.

8. İslam Çağında Gorgân Neresiydi?

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi'nin Gorgân'ın Arapçası olarak Cürçân'ı göstermesi doğrudur. Araplar *g*'leri dillerine *c* olarak aktarırlar. Bu yüzden Gorgân'ı da Cürçân yapmaları doğaldır. Krş. Başgirt > Başcirt ile. Ancak Arapların bu kent ve onun çevresiyle ilişkileri 639'dan önceye gitmez.

Gorgân'ın Arapçalaştırılmış biçimi olan Cürçân şehri İslam devrinde Cürçânî nispetli alimleriyle pek ünlü olmuştur. Cürçân bugünkü Gorgân ırmağı üzerinde ve Kûmbed-i Kavus (Farsçada Gumbad-ı Kâbûs) kentinin yakınındaydı. Irmak, şehri ikiye bölüyordu. Bugünkü Kûmbed-i Kavus, Cürçân'ın 3 kilometre kuzeydoğusundaydı.⁴⁴ Yani Gorgân veya Cürçân ile bugünkü Kûmbed-i Kavus hemence aynıdır. Gorgân veya Cürçân bugün önemini kaybetmiş, sönük bir yerleşim birimidir.

Günümüzdeki Gorgân ise, tarihsel Cürçân kentinin güneybatısındaki Esterabad kentinin yeni adıdır. Yani günümüzdeki Gorgân, eski Gorgân (Cürçân) = bugünkü Kûmbed-i Kavus ile aynı kent değildir. Bugünkü Gorgân = eski Esterabaddır. Esterabad'a Gorgân adı 1930'da verilmiştir.⁴⁵ Yeni ad dolayısıyla kentin çevresindeki ovanın ve denizin kıyısındaki körfezin adı da Gorgân olmuştur. Burası halen Türkmenlerin yaşadığı ve İran Türkmenistanı veya İran Türkistanı olarak bilinen bölgedir. Gorgân kentinin ve bölgesinin limanı da Bender-i Türkmen (Türkmen limanı) adını taşır. Gorgân'ın anlamı ve Hunsu Türklerden kaldığı bilinseydi, Esterabad'a Gorgân adının verilmeyeceği açıktır. *Ester*, Farsçada "*katır*" demektir (Başka anlamları da olabilir).

9. Cürçâniyye

Cürçân'la hemen hemen aynı telaffuza *iye* (sahip) bir yer adı da Gorgân kent ve bölgesine yakın sayılabilecek *Gurgenc* ~ *Gürgenc* ~ *Urgencdir*. Şehrin Arapçalaşmış adı Cürçâniyye'dir.

Cürçâniyye Aral gölünün güneyinde ve Türkmenistan'ın kuzey doğusundaki Köhne Ürgenc yakınındaydı. Bu Gürgenc kentine ötekinden ayırt etmek için Gürgenc-i Hârezm de denirdi.⁴⁶ (Başka bir Urgenc ise hafif doğuda ve daha güneydedir; bugün Özbekistan sınırları içindedir. Bu kent XVII. yüzyılda Köhne Ürgenc ahalisinin göç etmesiyle kurulmuştur.⁴⁷ Sovyet egemenliğinden sonra 1929'a kadar Novo Urgenc adını taşımıştır.⁴⁸ Bugün sadece Urgenc denir).

⁴³ Rıza Kurtuluş, "Cürçân", *DİA*, c. 8, s. 131.

⁴⁴ R. Hartmann, "Cürçân", *İA*, c. 2, s. 245-46.

⁴⁵ "Gürgan", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 6, s. 126.

⁴⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, yay. haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat y., İstanbul 2011, s. 80.

⁴⁷ "Urgenc ya da Ürgenc", *Büyük Larousse*, c. 19, s. 11960.

⁴⁸ "Urgenc", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 9, s. 462.

Demek ki birbirine yakın sesli üç kelimeyle karşı karşıyayız. **1.** Kuzeydoğu İran'daki Gorgân **2.** Türkmenistan'daki Köhne (= Eski) Ürgenc, tarihsel adıyla Gürgenc-i Hârezm **3.** Özbekistan'daki Urgenc, Sovyet çağındaki adıyla Novo (Yeni) Urgenc.

Arapça Cürcaniyye = bugünkü Türkmenistan'daki Köhne Ürgenc, daha güneydeki ve bugünkü Özbekistan'daki Urgenc kelime olarak aynıdır. Arapça biçimin haricindeki adlarda başta *g* düşmesi vardır.

Cürcaniyye İran asıllı Harezim devletinin başkentiydi. Kaynaklarda ilkin X. yüzyılda anılır. 1221'de Moğallarca işgal edilmiş, yakılıp yıkılmıştır. 1224'te yeniden kurulmuş, 1388'de Temür tarafından dağıtılmıştır. 1391'de kısmen onarılmış, bir daha eski parlak günlerine kavuşamamıştır. Kentte Fahrettin Razi, Tekeş türbeleri, 1321 - 33 arasında yapılan Kutlug Temür minaresi, Turabey (*Büyük Larus Türebe* yazar) Hanım ve Sultan Ali türbeleri, kervansaray vb. mimari yapıtları vardır.⁴⁹

İbni Fadlan, 921'de Bulgar ülkesine giderken buraya uğramış, buradan Cürcâniyye adıyla söz etmiştir.⁵⁰

Cürcaniyye, Köhne Urgenc ve Urgenc'in anlamları hakkında bir şey diyemiyoruz. Yukarıda incelediğimiz Gorgân sözünün "*müstahkem mevki, ordugâh*" anlamlarına geldiğini belirtmiştik. Muhtemelen bunlar da aynı anlamdadır; yani "*müstahkem mevki, ordugâh*", başka deyişle "*başkent*" anlamındadır. Ancak bunu düşündürecek hiç bir bulguya *iye* değiliz. Yalnız Cürcaniyye'nin Harezim devletinin başkenti olduğunu anımsamak bize bir fikir verebilir. Yani sözcük "*müstahkem mevki, başkent*" anlamına gelen Gorgân'la aynı olmalıdır.

Cürcaniyye hakkında Gorgân'la olan ses benzerliğinden dolayı bilgi verdik. Gorgân'dan ayrılan tarafı başta ve ortada *c* seslerinin bulunmasıdır. Bu da Arapçalaşmış biçimdir. Arapçanın *g* seslerini *c* yaptığını belirtmiştik. Bugünkü Köhne Ürgenc ve Urgenc biçimlerinde sonda *-c* türemiştir. Krş. Türkçe *dılmaç* sözünün bazı ağızlarda *-n-* türeyip *dılmanç* olmasıyla. Bu tür dil değişimleri normaldir.

10. Bu (Birinci) Kısımın Sonucu

350'lerin başından itibaren Hazar denizinin güneydoğu köşesinin karşısına (Eski Farsça **Varkâna, Vehrâna**) yerleşen Hunsu Türkleri veya onların ardıllarından kalan Gorgân yer adı üzerinde durduk. Şehrin adı 460'lı yılların ortalarında ve VI. yüzyılın ilk yarısında Doğu Roma tarihçileri tarafından Gorga olarak zaptedilmiştir. Şehir Hunsuların "*müstahkem mevki, ordugâh*"dır. Başka deyişle başkentidir. İslam çağında Arapçalaştırılarak Cürcân yapılmıştır. Gorgân, Cürcân, bugünkü Kümbed-i Kavus kentinin hemen yanı başında yer alıyordu. Hunsu Türklerinden kalan Gorgân yer adı Farsça sınımlı, 1930'da güneybatıdaki Esterabad şehrinin adı değiştirilerek Gorgân yapılmıştır. Yani tarihsel Gorgân (Cürcân) ile bugünkü Gorgân kentleri aynı yer değildir.

⁴⁹ "Urgenc, Gürgenc, Gurgenc, Curcan", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, 9. c, s. 461 vd.

⁵⁰ İbn Fazlan, *Seyahatnâme*, çev. Ramazan Şeşen, 2. b., Bedir y., İstanbul 1995, s. 30.

İKİNCİ KISIM : Korgan ~ Kurgan : Göktürk Yazıtlarında ve Türk Kültüründe

Gorgânla aynı olan bir kelime daha sonraki çağlarda karşımıza çıkan **korgan ~ kurgandır**. Tarihsel ve çağdaş Türk dillerinde *-o-'lu* ve *-u-'lu* biçimleri vardır. Yazılı kaynaklarımızda ilkin Göktürk yazıtlarında görülür.

Bu kısımda korgan ~ kurganın türlü anlamları ve sessel yönleri üzerinde durulacaktır. Bunun için önce tarihsel ve çağdaş sözlüklerde kurganla ilgili verileri sergilemek, anlamını ve telaffuzunu belirlemek gerekir.

1. Tarihsel Sözlüklerde Kurgan

1. Kelime en eski yazılı anıtlarımız olan Orkun yazıtlarında geçer. Kül Tigin yazıtı kuzey 8'de ve Bilge Kağan yazıtı doğu 31'de geçen **korgan, koriğan?** "*korugan, sığınak, kale*", **korıgu** "*muhafız(?), kale muhafızı(?)*" olarak anlamlandırılmıştır.⁵¹ Her iki yerde Göktürk ordusunun **Amga ~ Amgı kurganda** kışladığından söz edilmiştir.

2. Eski Uygurca **kurgan** "*kale*"dir.⁵²

3. Kıpçakça **kurğan I, kurğun** "*mezar, mezarın üstündeki toprak yığını, mezar höyüğü*", **kurğan II** "*siper, sur*", **kurğan III** "*at ahır*", **kurğan IV** "*kubbe*"dir.⁵³

4. Kumanca **kurgan** "*kurgan, mezar höyüğü*"dür.⁵⁴

5. *Abuşka Lügatinde kurgan* "*hisar ve kal'a ma'nasındadır.*"⁵⁵ Şeyh Süleyman Efendinin Çağatayca sözlüğünde **korgan** "*hasîn, hisar, kale*"dir.⁵⁶ Arapça *hasîn* "*iyi korunmuş kale*"dir.

6. 1874'te Kaşgar'a giden Türk subay kurulundan Binbaşı İsmail Hakkı Bey, *Kaşgar'a Dair* yapıtında **kurgan** kelimesini "*kışla*" olarak açıklar.⁵⁷ 1. maddeyle karşılaştırınız.

7. Şemseddin Sami'de **kurgan** "*(kurmaktan) asıl Türkçede hisar demektir.*"⁵⁸

8. Radloff kelimeyi Kuzey ve Doğu Türklerinin **korgan** veya **korıgan**, Güney ve Batı Türklerinin **kurgan** şeklinde telaffuz ettiklerini söyler.⁵⁹

9. 1922 yılında Batı Türkistan'da **kurgan** veya **korgan** "*hükümet konağı*" demekti.⁶⁰ 1923'te Enver Paşanın yaveri Muhiddin Beyde **kurgan** "*hükümet konağı*"dır.⁶¹

⁵¹ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, 3. b., Yıldız y., İstanbul 2003, s. 106. / Aynı yazar, *Orhon Yazıtları*, 3. b., TDK, Ankara 2008, s. 153.

⁵² Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. b., Enderun k.e., İstanbul 1993, s. 123.

⁵³ Recep Toparlı - Hanifi Vural - Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2003, s. 165. / *Et Tuhfetüz Zekiyye fil Lugatit Türkiyye* [Türk dilinde temiz armağan]; çev. Besim Atalay, TDK, İstanbul 1945, s. 211.

⁵⁴ K. Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. Kemal Aytaç, KB y., Ankara 1992, s. 124.

⁵⁵ *Abuşka Lügati Veya Çağatay Sözlüğü*, haz. Besim Atalay, Ayyıldız m., Ankara 1970, s. 328.

⁵⁶ Şeyh Süleyman Efendi, *Lügat-i Çağatayî ve Türki-yi Osmanî*, İstanbul 1298 [1880-81], s. 234.

⁵⁷ Yusuf Halaçoğlu, "Kaşgar'a Dair Bir Eser", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 1983-1987, Sayı: 13, İstanbul 1987, s. 539.

⁵⁸ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, haz. Paşa Yavuzarslan, TDK, Ankara 2010, s. 687.

⁵⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 4. b., c. 1, KB y., Ankara 2000, s. 301.

⁶⁰ Abdullah Recep Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul 1943, s. 68.

⁶¹ Muhiddin Bey, *Bekirağa Bölüğünden Türkistana*, haz. Yusuf Gedikli, Ufuk Ötesi y., İstanbul 2003, s. 46.

10. Janos Eckmann'a göre Çağatayca **korgan** "istihkâm, kale"dir.⁶²

11. F. Kırzioğlu **korgan** "hisar, kale" der.⁶³

Bu tanımlara göre **korgan** veya **kurgan** için başlıca üç anlam öbeği belirliyoruz (*Koriğan* ve *korıgu* yan biçimlerdir. Anlamları yakındır):

1. Kale, hisar, istihkâm, müstahkem mevki. Korugan, sığınak, siper, sur, at ahır, hükümet konağı da bu bağlama dahildir.

2. Mezar höyüğü, tümseği; kubbe.

3. Kışla. Bu anlamla kale, hisar anlamlarını birleştirmek uygundur. Çünkü kışla müstahkem mevki demek olduğu gibi, kışlamak da ancak müstahkem mevkilerde gerçekleştirilebilir. 1 ve 7. maddede bunu görüyoruz. O zaman geriye iki anlam öbeği kalır:

1. Kale, hisar, istihkâm, müstahkem mevki.

2. Mezar höyüğü, tümseği; kubbesi.

Korgan ~ kurgan biçimlerinin yüzlerce boydan oluşan Türkler arasındaki ağız farklılıklarından ileri geldiği açıktır. Bu da gayet doğaldır. Göktürk yazıtlarında bile **ben, men** farklılığı görülür; Tunyukukta *ben*, ötekilerde *men*.

Radloff'un verdiği **korıgan** biçiminde araya ünlü girmiştir. Kelime gerçekte iki hecedir. Birincil ünlüsü *-o'dur*.

1.1. Göktürk Yazıtlarındaki Kurgan Sözü'nün Telaffuzu ve Anlamı Hakkında Görüşler

Bu konuda yazıtları okuyan dil bilginlerinin okuyuş ve düşünceleri şöyledir:

1. H. N. Orkun, Kül Tigin K 8'deki öbeği **Amga kurgan** okur ve "Amga kalesi" olarak çevirir.⁶⁴

Bilge Kağan D 31'deki öbeği **Amgı kurgan** okur ve "Amga kalesi" olarak çevirir.⁶⁵

Bilge Kağan D 40'taki sözü **kurg** okur ve anlam vermez.⁶⁶ Sözcüğün sonunun aşınmış olduğunu aklımızda tutalım.

2. B. Ögel, **kurgan** kelimesinin Göktürk çağından beri mevcut olduğunu, yazıtlarda geçen Mağı Kurgan'ın anlamının açık olmadığını, mezar veya kale olup olmadığını belirlenemediğini, Harzemşahlar devrinde **kurkan tamı** "kale duvarı" ifadesinin kullanıldığını belirtir.⁶⁷

3. M. Ergin, Kül Tigin K 8'deki öbeği **Amga korğan** okur, "Amga kalesi" olarak çevirir.⁶⁸

Bilge Kağan D 31'deki öbeği **Amgı korğan** okur ve "Amgı kalesi" olarak çevirir.⁶⁹

⁶² Janos Eckmann, *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İÜEF y., İstanbul 1988, s. 265.

⁶³ M. Fahrettin Kırzioğlu, "16. - 18. Yüzyıllarda İnan Devlet Dilindeki Türkçe Sözlere Birkaçı", *Türk Dili*, Sayı: 137, Şubat 1963, s. 255, 257.

⁶⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara 1994, s. 50.

⁶⁵ Orkun, *a.g.e.*, s. 64.

⁶⁶ Orkun, *a.g.e.*, s. 66, 68.

⁶⁷ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. 1, s. 303 vd.

⁶⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, 52. b., Boğaziçi y., İstanbul 2018, s. 58-59.

⁶⁹ Ergin, *a.g.e.*, s. 78-79.

Bilge Kağan D 40'taki sözü **korğ(an)** okur ve “*kale*” olarak çevirir.⁷⁰

4. T. Tekin, Kül Tigin K 8'deki öbeği **Amga korgan** okur, “*Amga koruganı*” olarak çevirir.⁷¹

Bilge Kağan D 31'deki öbeği **Amğı korgan** okur, “*Amğı kalesi*” olarak çevirir.⁷²

Bilge Kağan D 40'taki sözcüğü **koorg(an)** okur, “*kale*” olarak çevirir.⁷³

Tekin sözlükte **korgan, koriğan?** sözlerini “*korugan, sığınak, kale*”, Bilge Kağan D 41'deki **korıgu** sözünü “*muhafız(?), kale muhafızı(?)*” olarak anlamlandırır.⁷⁴ Gıramerinde ise **kor(ı)ğan** “*kale, müstahkem mevki, sığınak*” açıklamasını yapar.⁷⁵

5. Elisa Şükürlü, Kül Tigin K 8'deki öbeği “**Mağı [Kurğan] veya Amğı Kurğan**” okur, “*Mağı Kurğan*” (yer adı) olarak çevirir.⁷⁶

Bilge Kağan D 31'deki öbeği **Mağı Kurğan** okur, “*Mağı Kurğan*” (yer adı) olarak çevirir.⁷⁷

Bilge Kağan D 40'taki sözü **kurğ** okur, anlamlandırmaz.⁷⁸

Şükürlü sözlük kısmında **kurğan** kelimesine “*kale, istihkâm*” anlamını verir; *Mağı* veya *Amğı Kurğan*'ı “*coğrafi ad*” olarak açıklar. “*Mağı Kurğan'da bastımız*” ibaresini “*Mağı Kurğan'da mağlup ettik*” biçiminde çevirir.⁷⁹

6. M. Ölmez, bir makalesinde Orkun yazıtlarında geçen **korgan** sözüne verilen “*fort, fortress, shelter, enclosure*”, yani “*kale, hisar, çit, sipir*” anlamlarının metnin bağlamına uymadığını bildirir; dolayısıyla kurganın “*kale, müstahkem mevki, sığınak*” anlamını doğru bulmaz.⁸⁰

Ölmez 2012'de yayınladığı kitabında Kül Tigin K 8'de geçen öbeği **amğı koriğan** okur ve “*Amga Korgan*” (yer adı) olarak çevirir.⁸¹

Bilge Kağan D 31'de geçen öbeği **amğı koriğan** okur, “*Amğı kalesi*” olarak çevirir.⁸²

Bilge Kağan D 40'taki sözü **korıg** okur ve “*kale*” olarak çevirir.⁸³

7. Erhan Aydın, Kül Tigin K 8'deki öbeği **amga korgan** okur ve “*Amga Korgan*” (yer adı) olarak çevirir.⁸⁴

⁷⁰ Ergin, *a.g.e.*, s. 83-84.

⁷¹ T. Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK, s. 38-39.

⁷² Tekin, *a.g.e.*, s. 60-61.

⁷³ Tekin, *a.g.e.*, s. 64-65.

⁷⁴ Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK, s. 153. / Aynı yazar, *Orhon Yazıtları*, Yıldız y., s. 106.

⁷⁵ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000, s. 91.

⁷⁶ Elisa Şükürlü, *Kadim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Bakü 1993, s. 232, 238.

⁷⁷ Şükürlü, *a.g.e.*, s. 261, 265.

⁷⁸ Şükürlü, *a.g.e.*, s. 261, 266.

⁷⁹ Şükürlü, *a.g.e.*, sözlük kısmındaki *kurğan* ve *Mağı kurğan* maddeleri, sayfa yok.

⁸⁰ Mehmet Ölmez, “Eski Uygurca *Basruk* ve Altayca *Pazırık* Hakkında”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 2011, s. 295 vd.

⁸¹ Mehmet Ölmez, *Orhon - Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin - Çeviri - Sözlük*, BilgeSu y., Ankara 2012, s. 87, 100.

⁸² Ölmez, *a.g.e.*, s. 129, 143.

⁸³ Ölmez, *a.g.e.*, s. 130, 145.

⁸⁴ Erhan Aydın, *Orhon Yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küliçor)*, 1. b., Kömen y., Konya 2012, s. 62.

Bilge Kağan D 31'deki öbeği **amgı korgan** okur ve “*Amgı Korgan*” (yer adı) olarak çevirir.⁸⁵

Bilge Kağan D 40'taki sözü **korg[an]** okur ve “*kale*” olarak çevirir.⁸⁶

8. A. B. Ercilasun, Kül Tigin K 8'deki öbeği **Amga korgan okur ve “*Amga Kalesi*” olarak çevirir.⁸⁷**

Bilge Kağan D 31'deki öbeği **Amgı korgan** okur ve “*Amgı kalesi*” olarak çevirir.⁸⁸

Bilge Kağan D 40'taki sözü **korg(an)** okur ve “*kale*” olarak çevirir.⁸⁹

H. N. Orkun, T. Tekin, E. Aydın ve Ercilasun'da Kül Tigin K 8'deki öbeğin ilk sözcüğü *Amga*, Bilge Kağan D 31'deki öbeğin ilk sözcüğü *Amgı*'dir. Sözcük Kül Tigin'de *Amga*, Bilge Kağan'da *Amgı* okunacak biçimde yazılmıştır. Herhalde iki türlü telaffuzu vardı. *m-* ile başlayan sözlerin yazıtlarda fazla kullanılmadığını dikkate alırsak *Mağı* yerine *Amga* veya *Amgı* okuyuşunun daha yerinde olduğunu söyleyebiliriz.

Anımsarsak Ögel kelimenin Göktürk çağında *kale* mi, *kurgan* mı olduğunun anlaşılamadığını söylemişti. *Korgan*, *kurgan*'ın Göktürk çağında, dolayısıyla yazıtlarındaki gerçek anlamı “*müstahkem mevki, berkitilmiş ordugâh*”tır. Bilge Kağan doğu 40'ta geçen **koorg...** veya **korg[an]** sözcüğü de “*kale*” değil,⁹⁰ “*müstahkem mevki, berkitilmiş ordugâh*” olmalıdır (Sözcüğün sonunun aşındığını söylemiştik). *Kale*, *mezar* veya *mezar höyüğü* değildir. Aşağıda daha ayrıntılı anlatılacaktır.

2. Çağdaş Sözlüklerde *Korgan* ~ *Kurgan*

1. Yeni Uygurca **korgan** “*kale, istihkâm*”dır.⁹¹

2.1. Tatarca **kurgan** “1. boring halıklar üzlerenêñ ülgen başlıkları, bahadırları istelégene öyip kaldırgan yasalma kalkulık 2. kal'ga, nıgıtma (krepost) divarı, stenası 3. tigéz cirde kötüdegé térlékke ışık bulsın öçin yasalgan balçık stena, kutan, kura”dır. Yani “1. önceki halkların büyük başlarının, bahadırlarının anısına yığıp yükseltiletilen yapay höyük 2. *kale, istihkâm* (kale) duvarı, suru 3. düz yerde sürüdeki mal davara koruma olsun diye yapılan balçık duvar, üstü açık ahır, ağıl”dır.⁹²

2.2. Tatarca **kurgan** “*hayvan sürüsüne gölgelik olarak çamurdan yapılan duvar*”dır.⁹³

3.1. Çağdaş Kırgız Türkçesinde **korğon** “1. *kale, müstahkem mevki* 2. *çit, duvar, mezarın etrafında parmaklık* 3. *koyun ağılı*”dır.⁹⁴

⁸⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 92.

⁸⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 95.

⁸⁷ Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, 1. b., Dergâh y., İstanbul 2016, s. 536-537.

⁸⁸ Ercilasun, *a.g.e.*, s. 576-577 vd.

⁸⁹ Ercilasun, *a.g.e.*, s. 580-581 vd.

⁹⁰ Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK, s. 64.

⁹¹ Emir N. Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İktil Kurban, TDK y., Ankara 1995, s. 244.

⁹² *Tatar Tilinin Anlatmalı Sözlüğü*; Tatarstan Kitap neşriyatı, c. 2, Kazan 1979, s. 192.

⁹³ Mustafa Öner, *Kazan - Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2009, s. 177.

⁹⁴ K. K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, MEB, Ankara 1945, s. 487.

3.2. Cengiz Aytmatov (1928 - 2008)'un *Toprak Ana* romanındaki bir dipnotta **kurgan** “balçıktan yapılan, terk edilmiş barınak” olarak açıklanmıştır.⁹⁵

3.3. Kırgızca **korğon**, Kazakça **korşav** “duvar”dır.⁹⁶ *Korşav*, bu sözün kökteşi değil, ocaktaştır.

4.1. *Türkçe Sözlük*'te **kurgan** “1. İlk Çağda mezar üzerine yığılarak yapılan küçük tepe 2. tepe biçiminde mezar, höyük”tür.⁹⁷

4.2. Anadolu'da **korgan** “gözetleme delikleri olan sığınak”tır.⁹⁸

4.3. Edirne - Uzunköprü - Beykonağı'nda **koruntu** “bahçe çiti”dir.⁹⁹

4.3. *Türkçe korkuluk* “1. tarla, bağ ve bahçelerde kuşların zarar vermesini önlemek için konulan insana benzer kukla 2. düşme tehlikesi olan yerlere çekilen duvar veya parmaklık 3. bostan korkuluğu 4. *denizcilik* küpeşte”dir.¹⁰⁰ 1. ve 3. anlamlar korkutmakla ilişiktir. 2. ve 4. anlamlar farklı bir kavramdan (parmaklık) gelişmiştir.

5. *Türkçe*, Azerice **kurgan**, Tatarca, Başkurtça **kurğan**, Yeni Uygurca, Kazakça **korğan**, Özbekçe **korğân**, Türkmence **gorğan**, Kırgızca **korğon** “kurgan”dır.¹⁰¹ Kastedilen “mezar höyüğü”dür.

3. Korgan ~ Kurgan Çağdaş Türk Dillerinde Hangi Anlamlara Geliyor?

Çağdaş Türk dillerinde başlıca şu anlamları belirliyoruz:

1. Kale, hisar (Yeni Uygurca, Tatarca, Kırgızcada). Anadolu'daki *sığınak*, Kırgızcadaki *barınak* anlamlarını da bu bağlamda değerlendirmeliyiz.

2. Mezar üstündeki tepe, höyük, yükselti (Tatarcada); mezar etrafındaki parmaklık (Kırgızcada).

3. Kale duvarı (Tatarcada); duvar (Kazakça ve Kırgızcada). Kazakça *korşav* sözü kökteş değil, ocaktaştır.

4. Koyun ağılı (Kırgızcada).

Kısaca başlıca üç ana anlam öbeği saptıyoruz: **1.** kale, hisar **2.** duvar, kale duvarı **3.** mezar höyüğü, tümseği. Bunlardan kale, hisar, duvar, kale duvarı, parmaklık, koyun ağılı sözlerinin anlamca birbirlerine yakın olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla anlamları ikiye indirebiliriz. **1.** Kale, hisar, duvar, kale duvarı, parmaklık, koyun ağılı **2.** Mezar höyüğü, tümseği.

Hatırlarsak tarihsel sözlüklerde de kurganın manalarını aynen böyle, iki ana öbekte toplamıştık.

4. Korgan ~ Kurganın Birincil ve Gerçek Anlamı

Baştan beri verdiğimiz tarihsel ve çağdaş bilgiler ışığında korgan ~ kurganın birincil ve gerçek anlamının “*etrafa duvar, set, dikenli tel, çit ve ben-*

⁹⁵ Cengiz Aytmatov, *Toprak Ana*, çev. Halit Aliosmanoğlu, Hür y., İstanbul 1975, s. 166.

⁹⁶ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, KB y., Ankara 1991, s. 192.

⁹⁷ *Türkçe Sözlük*, 11. b., Ankara 2011, s. 1530.

⁹⁸ *Derleme Sözlüğü*, c. 12, s. 4565.

⁹⁹ Emin Kalay, “Edirne İli Ağızlarından *Derleme Sözlüğüne* Katkılar”, *Türk Dili*, Sayı: 547, Temmuz 1997, s. 29.

¹⁰⁰ *Türkçe Sözlük*, s. 1483.

¹⁰¹ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s. 516-17.

zeri engeller çekerek; hendek, siper, mevzi kazarak bir yeri korumaya almak, çevirmek” olduğunu söyleyebiliriz. Amga (Amgı) kurganda böyledir. Göktürk ordusu etrafına duvar, set, çit, tel çekerek, hendek, siper, mevzi kazarak savunma önlemleri almış, Amga (Amgı) Kurganda kışlamıştır. Kül Tigin kuzey 8’de “Amga korgan kuşlap” ve Bilge Kağan doğu 31’de “Amgı korgan kuşladuk-da” ibarelerinin ikisinde de kışlamaktan söz edildiğine dikkat edelim.¹⁰² Krş. İsmail Hakkı Beyin Doğu Türkistandaki *kurgan* “kışla” tespitiyle.

Göktürk çağında korgan ~ kurgan kesinlikle “kale, hisar” değildir. Sonraki çağlarda görülen bu anlam ikincildir ve anlam genişlemesi sonucudur. Bütün tarihçiler bilir ki, bozkır kavimleri kale yapmaz. Bu onlar için lüzumsuzdur, zaman kaybidir; sürekli harekette bulunmalarını engelleyicidir.

5. Korgan ~ Kurganın Kökeni Hakkında Görüşler

Korgan ~ kurganın birincil ve gerçek anlamını saptadık. Şimdi kökenine geçelim. Önce çeşitli görüşleri görelim.

5.1. Sadri Maksudi Arsal’ın Görüşü

Sadri Maksudi Arsal 1925-26’da verdiği Türk hukuk tarihi derslerinde (dördüncü ders) *kurgan* sözünün Türkçe olduğunu, *kurmak* “bina etmek” fiilinden geldiğini, Orkun yazıtlarında “kale” manasında olduğunu, Sibiry’a da bulunan kurganların tunç ve demir devrine ait bulunduğunu, kurganların çoğunlukla küçük bir tepeyi andırdığını, Güney Rusya’da bu tepelerin doğal dağcıklar sanıldığını, Türklerin bu tepelerin mezar olduğunu bildiklerini, onlara saygılı davrandıklarını, onlara dokunmadıklarını, kazmadıklarını yazar ve “Tunç devri kurganları yukarıda gösterdiğim gibi tepe şeklinde değildir. Bunların sathı yerle müsavidir” der.¹⁰³

Arsal şöyle devam eder:

“Kurganların vücudu ancak kurganların dört tarafında pek çok taşlar bulunmasından malumdur. Bu taşlar eskiden kurgan etrafında bir nevi hisar teşkil etmiştir.

Demir devri kurganlarına gelince: Bunlar daima bir ufacak mina [yapı] şeklini irâe ediyor [gösteriyor]. Bu mina ekseriya topraktan, bazen taştan ibarettir. Bu kurganların dahi etrafı taşlarla muhâttir.”¹⁰⁴

Tunç ve demir devrine ait kurganlardan çıkan koşum takımları içinde üzengi ve toka da vardır. Bu, üzenginin çok eski çağlarda bilindiğini kanıtlar.

5.2. Korgan Hakkında R. R. Arat’ın Görüşü

Arat özetle korganın “aslında mezarların korunması için üzerine yığılan toprak höyüklerine özgü bir tabir olduğunu, sonradan hendek ve toprağın üst üste

¹⁰² Tekin, *Orhon Yazıtları*, TDK, s. 38, 60.

¹⁰³ Sadri Maksudi [Arsal], *Türk Hukuk Tarihi (1925-26 Yılına Ait Ders Notları)*, yayına hazırlayanlar Fethi Gedikli - Ali Adem Yörük - Mahmud Esad Kalıpcı, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası - Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal’a Armağan Özel Sayısı*, c. LXXV, İstanbul 2017, s. 754.

¹⁰⁴ Sadri Maksudi, *a.g.e.*, s. 755.

yığılmasıyla ortaya çıkan duvarlar ve düşmanın ansızın hücumuna karşı yapılan surlar” olduğunu belirtir.¹⁰⁵

5.3. Korgan ~ Kurganın Kökeni Hakkında Ögel’in Görüşü

B. Ögel, **kurgan** kelimesinin Göktürk çağından beri mevcut olduğunu, yazıtlarda geçen Mağı Kurgan’ın anlamının açık olmadığını, mezar veya kale olup olmadığını belirlemediğini, Harzemşahlar devrinde **kurkan tamı** “*kale duvarı*” ifadesinin kullanıldığını belirtir.¹⁰⁶ Ögel, *korgan* sözünün *kori*- fiilinden yapıldığını belirtir.¹⁰⁷

5.4. Korgan ~ Kurganın Köken ve Anlamı Hakkında Talat Tekin’in Görüşü

T. Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*’nde **kor(ı)gan** “*kale, müstahkem mevki, sığınak*” açıklamasını yapar ve kelimenin *kori* + *gan* biçiminde türediğini varsayar.¹⁰⁸

Birinci unsuru tabi ki *korumak* fiili olarak düşünür.

5.5. Korgan ~ Kurganın Anlamı Hakkında Mehmet Ölmez’in Görüşü

M. Ölmez de kurganın **korı-** fiiline eylemden ad yapan *-gan* ekinin bitişmesiyle oluştuğunu, “**koruyan, muhafaza eden (yer)*” anlamına geldiğini, orta hecenin düştüğünü yazar.¹⁰⁹

Ölmez *kori-* fiilinin XI. yüzyıldan önce görülmediğini (Kaşgarlı’da *koramak* “*korumak*”tır), *korıgan* ~ *koruganın* ise XIV. - XV. yüzyıllarda karşımıza çıktığını, fiilin ikinci ünlüsünün *-i* olduğunu, Oğuz Kağan destanındaki *korıgan* biçiminin en eski şekil olduğunu yazar.¹¹⁰

Ölmez destandaki “*takı taloy takı mörän kün tug bolgıl, kök korgan, tep dedi*” satırındaki *korıgan* sözünün herhalde *kori-* fiilinden “*koruyucu*” anlamında türediğini varsaymıştır. Bu kelime Arat yayınında *kurkan* “*çadır*” anlamında verilmiştir ve destanda 5 kez geçer.¹¹¹ Ergin yayınında da *kurkan* “*çadır*” olarak geçer.¹¹²

Destanda bağımsız *kori-* fiili yoktur. Bizce *kori-* fiili ve *kurkan* sözü arasında bağ kurmak doğru değildir. Aralarında anlam ilişkisi var gibi görünüyorsa da, her ikisi özge kavramlardır.

5.6. Korgan ~ Kurganın Anlamı Hakkında İlk Görüşümüz

Biz de Ögel’i onaylayarak **korı-** fiilinden *-gan* ekiyle **korıgan** “*korunmuş, korunan*” sözünün ortaya çıktığını, **korı-** fiilinden türeyen **korugan, korun-cak, korunak** kelimelerinin Türkiye Türkçesinde varlıklarını sürdürdüklerini,

¹⁰⁵ Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi Baburun Hatratı*, çev. ve notlayan R. R. Arat, c. II, TTK, Ankara 1946, s. 627 vd.

¹⁰⁶ Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c. 1, s. 303 vd.

¹⁰⁷ Ögel, *a.g.e.*, c. 1, s. 303.

¹⁰⁸ Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 91.

¹⁰⁹ Ölmez, “Eski Uyгурca *Basruk* ve Altayca *Pazırık* Hakkında”, s. 294 vd.

¹¹⁰ Ölmez, “a.g.m.”, s. 295-296.

¹¹¹ Reşid Rahmeti Arat, *Makaleler*, haz. Osman Fikri Sertkaya, TKAE y., Ankara 1987, s. 619, 663.

¹¹² *Oğuz Kağan Destanı*, Yay. Haz. M. Ergin, MEB, 1970, s. 20, 36.

-gan ekinin bir çok işleve *iye* (malik) olduğunu, çağdaş Türkiye Türkçesinde fiil ve isimden sözcük türeten işlek bir ek olduğunu belirtmiş;¹¹³ *alınan, çalışkan, savaşkan, kaygan* örneklerini vermiştik. Devamla kurgan kelimesinin *korıgandan* orta hece düşmesiyle oluştuğunu, Türkçede orta hecenin vurgusuz olduğunu, bu nedenle orta hece düşmesinin vakayı adiyeden sayıldığını, söz gelimi bugün tavşan dediğimiz hayvanın Göktürk devrinde *tabışgan*¹¹⁴, yaprak kelimesinin Eski Uygur çağında *yapırgak*¹¹⁵, yorgan kelimesinin Eski Uygur çağında *yogurkan* olduğunu,¹¹⁶ örnekleri çoğaltmanın mümkün bulunduğunu yazmıştık.

6. Korgan ~ Kurganın Kökeni ve Birincil Ünlüsü

Şimdi bu fikirlerimizden vazgeçiyoruz ve korgan ~ kurganın birincil anlamını *korumak* ediminden getirmiyoruz. Doğrudan doğruya korgan ~ kurgan “*müstahkem mevki, ordugâh*” kavramıyla ilgili görüyoruz.

Korgan ~ kurganın kökeni *go-rg+ ad köküdür. Eki *-ang’dır, sanılabileceği gibi -gan veya -an değildir. Yani sözü *korg-ang ~ *kurg-ang biçiminde düşünmeliyiz; kor-gan ~ kur-gan olarak değil. İlk biçimi *görgangdır. Gamar ündeşli bir sözdür.

Korgan ~ kurganın asıl ünlüsünü saptamak için Tatarca ve Başkurtçaya bakmamız gerekir. Çünkü Tatarca ve Başkurtçada -o- > -u- ve tersi, -ö- > -ü- ve tersi değişimlerin kurallı olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla Tatarcadaki *kurgan* biçimi bize sözün asli ünlüsünün korgan (ilk hali *gorgang) olduğunu gösteriyor. R. R. Arat da ünlünün -o- olması gerektiğini yazar.¹¹⁷

Ünlü uzundur. Bunu Türkmence *gōra-mak* “*korumak*” biçiminden anlıyoruz. Bilge Kağan 40’daki kelimenin ilk hecesini T. Tekin *koorg[anka]*, yani uzun okumuştur. Sözlükte herhalde dizgi yanlış olarak *korg[anka?]* biçiminde gösterilmiştir. Yani tarihte ve günümüzdeki *korgan, korg, korgçı, koru* ve tabi *korı-mak* sözleri, birincil bir *gō-rg ad kökünden türemiştir.

Yazıtlar ve Eski Uygurcadaki *korgan*, Kaşgarlı’daki *korg, korgçı, koru* sözlerine baktığımızda ilk sözlerin ad olduğunu, *korı-mak* fiilinin sonradan oluştuğunu anlıyoruz.

Özetle *gō-rg kökü dilde ikili kök denilen işlevdedir. Bu kökten hem ad, hem de edim soylu sözler türemiştir. Ancak öncelikle olan ad soylu kelimelerdir. Kökün edim işlevi sonracıdır.

NOT : Çağdaş Tatarcada mezar höyüğü anlamına gelen **kurgan** sözünün ünlüsü -u-’dur. Tatarcada iki ayrı anlamlı sözün iki ayrı ünlülü olmasını anlam ayırtısı yaratmak çabasına bağlayabiliriz. Tahminimize göre “*mezar höyüğü, tümseği*” anlamındaki korgan ~ kurgan da Göktürklerdeki korganla ilintilidir. Zira mezar bütün toplumlarda kutsal ve korunması gerekli bir mekân olarak kabul edilmiştir. Aşağıda açıklanacaktır.

¹¹³ Veciye Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri*, TDK, Ankara 1981, s. 64.

¹¹⁴ Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 114.

¹¹⁵ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 185.

¹¹⁶ Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 196.

¹¹⁷ Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi Baburun Hatıratı*, c. II, s. 626.

7. Korumak Edimi (Fiili)

M. Ergin, Göktürk yazıtlarında **korı-** şeklinde bir fiilin olduğunu yazar.¹¹⁸ Yazıtların yeni okuyuşları böyle bir fiili göstermez. Yalnız Eski Uygur Türkçesinde ve Kaşgarlı'da *korı-mak* "korumak" edimi (fiili) vardır.¹¹⁹

Korumakla korgan arasında bir ilinti vardır. Yalnız korgan ~ kurgan bu fiilden gelmez, söylediğimiz gibi ad kökünden gelir. *Koru-mak* fiiliyse -g'si düşmüş, *ko-r (< *go-rg) ögesinden gelir ve sonracıdır. Korgan ~ kurgan "müstahkem mevki, ordugâh" korunması gereken yer olduğu için *korumak* fiili ortaya çıkmıştır. Ayrıca kurganlar da "korunulan" yerlerdir. Arsal'ın "Kurganların vücudu ancak kurganların dört tarafında pek çok taşlar bulunmasından malumdur. Bu taşlar eskiden kurgan etrafında bir nevi hisar teşkil etmiştir." sözleri kurganın korunulan yerler olduğunu açık seçik gösteriyor.

Yani *korgan* öncel, birincil; *korumak* sonracıdır. İkisinde de dış etkiye karşı korunma söz konusudur. Ancak korgan ~ kurganda dış etkiye karşı duvar, set, çit vb. engellerle korunmak, *korumak* edimindeyse ek olarak silahla, yumrukla veya başka yollarla kendini korumak, savunmak kavramı vardır. *Korumakta* anlam genişlemiştir.

Özetle bugünkü **koru-mak** edimimiz de *gorg ad kökünden fiilleşmiş olup şu biçimde gelişmiştir: *görg- *korg- > *korig- > korı-mak (Kaşgarlı'da). Yani -rg yapışik ündeşinin arasına -ı- ünlüsü girmiş, sonra -g düşmüştür (*go-rg- > *go-rıg- > *ko-rıg- > ko-rı- ve bugünkü *koru-mak*).

7.1. Çağdaş Türk Dillerinde Korumak Edimi

1. Türkçe **korumak**, Azerice **gorumag**, Türkmençe **göramak**, Özbekçe **korimäk**, Kazakça **korğa-v**, Kırgızca **korğ-ö** "korumak"tır.¹²⁰ *Korumak* ediminin Tatarca ve Başkurtçada bu anlamda görülmemesi ilginçtir.

2. Yeni Uygurca **korğimak** "korumak, himaye etmek", **korğaş**, **korğudaş** "koruma, himaye etme"dir.¹²¹

3. Kırgız Türkçesinde ayrıca **korğon-uv** "korunmak, kendini müdafaa etmek, takibattan saklanmak", **korğonuu** "korunma", **korğoo** "koruma, müdafaa, savunma", **korğooçu** "müdafaaacı, koruyucu", **korğoncu** (tarihî) "şehir, kale kapısı yanındaki nöbetçi"dir.¹²²

7.2. Kaşgarlı'daki Diğer Veriler

Kaşgarlı'daki veriler görüşlerimizi doğrular. İlgili kelimeler şöyledir:

Korıdı : Korudu.

Korıştı : Koruştı.

Korig : Beylere ve benzerlerine ait korunaklı, özel olarak tahsis edilmiş yer.

Herkese açık olmayan, çevrilmiş bir yeri anlatmak için bu sözcük kullanılır.

¹¹⁸ Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 105.

¹¹⁹ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 120. / *Divanü Lügat'it - Türk Dizini*, TDK y., Ankara 1972, s. 70.

¹²⁰ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s. 502-3.

¹²¹ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, s. 502. / Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 244.

¹²² Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, s. 487 vd.

Korigçı : Beylerin özel olarak ayrılmış arazilerini koruyan kimse; korucu.

Korlamak : Korumak.

Koru : Dikenli çit.¹²³

Kaşgarlı'daki **korig** ve üzerinde durduğumuz *korgan* birbirlerinin çatalıdır. Her ikisinin kök biçimi *gö-rgdur. İkisi de addır. Belirttiğimiz gibi *korgan -ang* > *-an* ekiyle *gö-rg kökünden türemiş ve anlam olarak farklılaşmış, genişlemiştir. Yani *korgan* “*çevresi çeşitli engellerle (duvar, set, çit, hendek, siper, mevzi vb.) berkitilmiş, tahkim edilmiş yer*”dir.

Kaşgarlı'daki *koru* “*dikenli çit*” hariç, hepsinde arada *-i* ünlüsü türemiştir. Gerçekte bunların hepsi kökteştir. *Koru* sözünde ise sondaki *g* düşmüş (*koru* < *korig*), sözcük küçük ünlü uyumuna uymuştur. Bunlar dilin cilveleridir.

Dar *-i* ünlüsünün gamar ündeşli bir çok kökün arasına girme eğilimi gösterdiği anlaşılıyor. Gama düzleminde olan ve dar ünlü barındıran bu tür sözlerin yapışık ündeşli olabileceğini unutmamalı ve her an tetikte bulunmalıyız. Nitekim Orkun yazıtlarındaki **kurigaru** “*geriye, batıya doğru*” böyledir.¹²⁴ Aslı *gurg veya *gurgardır. *-aru* yönelme ekidir. Yine yazıtlarda **Kurikan** “*etnik ad*”dır.¹²⁵ Aslı *gurgangdır. Keza Eski Uygurca **kurikan** “*çadır*”dır.¹²⁶ Bunun da aslı *gurgangdır (Kaşgarlı'daki **yorıga** “*yorga yürüyen -at için-*”, **yorıgu** “*yürünecek yer ve zaman*” sözleri de¹²⁷ araya dar ünlü almış sözlerdir. Yalnız bunlar deltar ündeşlidir).

8. Yer Adlarında Korgan ~ Kurgan

Zamanımızda Ordu ilimizin bir ilçesi **Korgan** adını taşır. Rusya Federasyonu'nda, Batı Sibirya'da, Tobul ırmağı kıyısında büyük bir şehrin adı **Kurgan**'dır. Tacikistan'ın güneybatısında **Kurgantepe**, Kaşgar'ın batısında **Taşkurgan** şehirleri vardır. Özbekistan'ın Fergana bölgesinde **Üçkurgan**, Semerkand'ın batısında **Kettekurgan** (Moğalca *kette* “*büyük*”tür), Özbekistan'ın güneyinde **Kumkurgan**, Kumkurgan'ın biraz daha güneyinde Afgan sınırına yakın **Carıkurgan** yerleşim birimleri görülür. Kazakistan'ın orta-kuzeyinde **Kurgan** adlı bölge ve şehir vardır. Kazakistan'ın büyük bir kenti **Taldı Kurgan**'dır (Kazakça *taldı* “*söğütlü*”dür). Güney Kazakistan'da **Çulak Kurgan** adında bir kent vardır (Bunların bazıları Korgan şeklinde telaffuz edilir).

Araştırılsa büyük küçük, bir çok Korgan ~ Kurgan yer adının olduğu ortaya çıkacaktır.

Bunların bazıları “*müstahkem mevki*”, bazıları “*mezar höyüğü, tümseği*” anlamındadır. İran'ın kuzeydoğusundaki Gorgân kentinin adını en başta incelemiştik.

9. İkinci (Bu) Kısımın Sonucu

Buraya kadar *korgan ~ kurgan* kelimesini ses, anlam ve köken yönünden inceledik; kelimenin doğru ses, anlam ve kökenini ortaya koyduk. Korgan ~

¹²³ *Divânü Lügâti't Türk*, Kabalıcı y., s. 441-443.

¹²⁴ Tekin, *Orhon Yazıtları*, Yıldız y., s. 106.

¹²⁵ Tekin, *a.g.e.*, s. 106.

¹²⁶ Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 124.

¹²⁷ *Divanü Lügat'it - Türk Dizini*, TDK, s. 154.

kurganın sonraki biçimlerini, çağdaş biçimlerini, anlamlarını, gerçek anlamını, kökenini, ünlüsünü, ünlüsünün uzun olduğunu ve *korumak* fiilinin korgan ~ kurganla ilintisini açıkladık (*Korganın* Göktürk yazıtlarındaki anlamı “*etrafa duvar, set, dikenli tel, çit ve benzeri engeller çekerek; hendek, siper, mevzi kazarak bir yeri korumaya almak, çevirmek*”tir. Korganın daha sonraki anlamlarının en yaygın olanı “*kale, hisar*”dır).

Şimdi *korganın* “*mezar höyüğü, tümseği*” anlamını inceleyelim:

ÜÇÜNCÜ KISIM : Korgan ~ Kurganın “Mezar Höyüğü, Tümseği” Anlamı

1. Kurgan ~ Kurgan “Mezar Höyüğü, Tümseği” Hakkında Görüşler

Türklerde kurgan kelimesi “*müstahkem mevki; ordugâh*” dışında “*mezar, sin*” manasında da kullanılır. **Sin** Anadolu da ve öteki Türk ülkelerinde “*mezar, kabir*”dir ve Türkçe kökenlidir (Çince değil).

Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi **kurganın** Türkçe kökenli olduğunu, “*toprak, ağaç veya taştan yapılan, genellikle yarım küre şeklinde kabir üstü abide, yapay tepe*” anlamına geldiğini yazar.¹²⁸ Ansiklopediye göre kurganlara kap kacak, yemek, silah, süs eşyası konurdu. Bu, o zamanki insanların öbür dünyada bunlara gereksinim duyacaklarına olan inançlarından kaynaklanıyordu. Pazırık, Noyun Ula, Çertomlık, Kostromskaya Stanitsa, Katanda, Şibe, Esik kurganları zengin arkeolojik malzeme bulunduran ünlü kurganlardır.¹²⁹

Kafesoğlu, Türklerin Hindo - Germen ve Moğalların aksine mezarın yeri belli olsun diye kurgan (korugan) ve tümsek yaptıklarını veya daireler halinde taş yığdıklarını yazar.¹³⁰

Oğuzlar da Göktürkler gibi mezar üzerine kurgan yaparlardı.¹³¹ Kumanca da **kurgan** “*kurgan, mezar höyüğü*” kelimesinin olması,¹³² onların da aynı geleneği sürdürdüğünü gösterir. Demek ki Kumanlar da mezara çok değer veriyorlardı.

Bütün Türk kavimlerinin kurgan yaptığını söyleyemeyiz. Örneğin Çin kaynakları Hunlar için “*Ancak [mezarın üstüne] toprak yığıp tümsek yapmazlar*” der.¹³³ Attila'nın gizlice gömüldüğünü ve mezarının bilinmediğini anımsatmak yerindedir.

Mezarlar Türklerde kutsaldı. Kafesoğlu, Türk mezarlarına yapılan saldırı ve soygunların şiddetle cezalandırıldığını aktarır.¹³⁴ Hunlar M.Ö. 78'de atalarına ait mezarları bozan Wu-huanları 20 bin kişilik bir orduyla cezalandırmışlardı.¹³⁵

¹²⁸ “Kurgan”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 6, s. 23 vd.

¹²⁹ “Kurgan”, *Büyük Larousse*, c. 12, s. 7173.

¹³⁰ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 292 vd.

¹³¹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK y., Ankara 1954, s. 10.

¹³² Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, s. 124.

¹³³ Ayşe Onat - Sema Orsoy - Konuralp Ercilasun, *Han Hanedanlığı Tarihi - Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, TTK, Ankara 2004, s. 9.

¹³⁴ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 291.

¹³⁵ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, KB y., c. 2, Ankara 1981, s. 124.

Attila'nın 441'deki 1. Balkan seferinin nedeni Hun hükümdar *sinlerinin* (kabirlerinin) Margus piskoposu tarafından açılmasıydı.¹³⁶ (Mezarlara değerli eşyalar konulduğu için her çağda soyguncuların hedefi olmuşlardır).

Mezarlara saygı gösterilmesinin nedeni açıktır. Mezarlarda kavmin büyüklüğü, ataları yatar. Onlara saygı göstermek, onların mezarlarını korumak şarttır. Çünkü onlar evlatlarına, torunlarına yardım eder. Mezar korunmazsa azap çeken, rahatsız olan ruhlar gazaba gelir. Dolayısıyla kurgan **atalar kül-tüyle**, totemizmle ilgili bir inanış ve uygulamadır. Günümüzde bile bu dedenin, şu babanın, o ananın, bacının mezar, türbe ve makamlarının ziyaret edilmesi, dua okunması, onlardan medet umulması atalar kül-tüyle ilişiktir. Kısa ca Türklerde atalar kül-tüyle bağlantılı olan kurgan ve mezarlar çok önemliydi.

İslamıktan sonra özellikle Selçüklü Türkleri tarafından uygulanan kümbet tarzı türbe, kesinlikle kurganın bir devamıdır. İslamıktan sonra mezar sürekli kalacak şekilde kabul edilmemesine karşın, Türkler eski alışkanlıklarından vazgeçememiş, kurgan tarzını kümbete çevirerek kalıcı türbeler inşa etmişlerdir. Hatta çok daha koyu müslüman olan Osmanlılarda çok görülen türbe yaptırmada bilinçli veya bilinç dışı olarak kurgan, kümbet fikir ve eylemlerini görürüz.

Kurgan geleneği bir çok halkta vardır. İskitler, Tıraklar, Firigler ve Lidyalılar *tümülüs* denilen kurganlara sahiptiler. Türkiye'nin Tırakya bölgesinde bu tür tümülüsler çoktur. Anadolu'da bunlara *höyük* denir.

2. Kurgan Farsça Olabilir mi?

"*Mezar höyüğü, tümseği*" anlamındaki kurganın Farsça *gür* ~ *gor* "mezar" kelimesinden gelmesi düşünülemez. Çünkü Türkçe kurgandaki *-gan* ögesi (eki değil), *gor* sözünde yoktur. *-gan* ekinin *gor* sözüne bitiştirildiğini de düşünemeyiz. Çünkü ek *-gan* değil, **-ang* > *an'dır*. Ziya Şükün'ün Farsça sözlüğünde **gür** "mezar" ve bundan türeyen **gürâb**, **gürâbe** "türbe kubbesi", **güristân** "mezarlık", **gürken** "mezar kazıcı" kelimeleri yer almakta,¹³⁷ fakat **kurgan**, **gürgana** benzer bir kelime yer almamaktadır.

Türkçe kurgan ile Farsça *gor* benzerliğini Türkçe *kut*, Arapça *kuds* benzerliğiyle karşılaştırmak olanaklıdır. Dillerde böyle yakın hatta aynı sesli, yakın hatta aynı anlamlı sözlerin olması doğaldır, normaldir. *Dillerin Şifresi* yapıtımızda bu konuyu incelemiştik.

3. Pazırık Kurganları

Pazırık Dağlık Altay'ın Ulagan ilçesindeki kurgan topluluğunun adıdır. M.Ö. 5 - 3. asırlara tarihlenir. 1929 ve 1947 - 49'da yapılan kazılarda mezarlar, at cesetleri, ağaç, kumaş, yün, keçe, deri eşyalar, giyim ve günlük gereçler bulunmuştur. Önyasa tipli en eski havlı halı, yün ve Çin'de üretilen ipek kumaşlar da buluntular arasındadır.¹³⁸

¹³⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 291.

¹³⁷ Ziya Şükün, *Farsça - Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, MEB y., c. 3, İstanbul 1984, s. 1707-1709.

¹³⁸ "Pazırık Kurganları", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 7, s. 427.

3.1. Pazırık Kurgan Adının Köken ve Anlamı

M. Ölmez'e göre Pazırık kurgan adı Güney Sibiryaya Türkçesindeki *pazır*-ediminden *-ık* ekiyle türetilmiş bir addır; anlamı da "(belirli gereçlerle, ahşap, taş vb.) bastırılmış, sıkıştırılmış, kapatılmış, örtülmüş (yer) olmalıdır."¹³⁹ Ölmez yazısının devamında eski ve yeni bir çok Türk dilinden pek çok örnek verir ve görüşünü kanıtlamaya çalışır.

4. Pazırık Gerçekte Ne Anlamdadır?

Doğruyu söylemek gerekirse biz bu makalemizde *Pazırık* yer adı üzerinde durmayı düşünmüyorduk. Ölmez'in yazısını ilk okuduğumuzda vardığımız yargı da "*olabilir*" biçimindeydi. Üstelik Azerbaycan Türkçesinde *basdırmağ* ediminin "*gömmek*" anlamını da biliyorduk.

Türkçenin köken bilimi sözlüğü için çalışırken gözümüze Tuva Türkçesi sözlüğündeki **bazırık** "*tepe; höyük*" sözü ilişti.¹⁴⁰ Kurgan sözünün "*mezar, mezar höyüğü, tümseği*" anlamını bildiğimiz için konuya hemen intikal ettik ve **Pazırık** yer adının anlamının "*tepe; höyük*" olduğunu anladık. Demek ki Altay'ın yerli Türkleri "*tepe, höyük*" şeklinde kendilerini belli eden kurganlara "*tepe, höyük*" anlamında *bazırık* diyorlardı. Kelime söylene söylene yerin adı oldu ve özel ad sıtatüsü kazandı. Aynı mantıkla Anadolu'da da bu tür yükseltilere **höyük** "*tepe, yağma toprak*" denir ve insan eliyle yapılan tepelere *höyük* adı verilir. Alacahöyük, Çatalhöyük vb.

Demek ki *Pazırık* kurgan adı Ölmez'in yazdığı üzere *pazır + ık* "*bastırılmış yer vb.*" anlamında değildir. Doğrudan doğruya "*tepe, höyük*"tür. Tabi ki anlamı genişleterek "*kurgan; mezar höyüğü, tümseği*" de diyebiliriz. Özetle *Pazırık* kurgan adı Tuva Türkçesindeki *bazırık* "*tepe; höyük*"ten başka bir *nen* değildir. *Bazırık* ~ *pazırık*, başta Altay Türkçesi olmak üzere diğer Sibiryaya Türk dillerinde de olmalıdır.

Daha sonra başvurduğumuz başka bir sözlükte *bazırık* "*kurgan*", *horum* "*kurgan, höyük*" anlamlarını bulduk.¹⁴¹ Bu da yukarıdaki görüşlerimizi doğruladı (Önceleysin bu sözlüğe göz atmayı düşünmemiştik).

5. Üçüncü (Bu) Kısımın Sonucu

Sonuç olarak *korgan* ~ *kurgan* başlıca iki ana anlama gelmektedir: **1.** Müstahkem mevki, ordugâh **2.** Mezar, mezar höyüğü, tümseği.

Birinci anlam kelimenin asıl, esas, temel anlamıdır. "*Korunma amaçlı ve duvarla çevrili müstahkem mevki demek*"tir. Bu anlam genişleyerek "*kale, hisar, duvar vb.*" anlamları içermiştir. Türk dillerindeki *korumak* fiili bu, yani birinci anlamdan çıkmıştır.

İkinci anlam olan "*mezar höyüğü, tümseği*" birincisinden doğmuştur. Çünkü mezarlar da kutsal ve korunması gereken yerlerdir. Aksi takdirde ata ruhları gazaba gelir; çocuklarını, torunlarını korumaz.

¹³⁹ Ölmez, "Eski Uyгурca *Basruk* ve Altayca *Pazırık* Hakkında", s. 297 vd.

¹⁴⁰ Ekrem Arıkoğlu - Klara Kuular, *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2003, s. 12.

¹⁴¹ D. A. Monguş, *Tuwaca - Türkçe Sözlük (Twa - Türk Slovar)*, Kızıl 2005, 31, 245.

Her iki anlamdaki **korgan** kelimesinin asli ünlüsü *-o-'dur*. Bu karara Tatarca ve Başkurtçada birincil *-o-'ların -u-*; birincil *-u-'ların -o-* olmasından varıyoruz. Bu konuda yukarıda geniş bilgi vermiştik.

DÖRDÜNCÜ KISIM : Tes, Şine Usu ve Tunyukuk Yazıtlarında Üç Sorunlu Kelime

Şimdi eski Türk yazıtlarında korganla doğrudan ilişkili olan **koorig** ve dolaylı olarak ilişkili olan **kordan** sözlerini inceleyeceğiz. Sağlıklı bir inceleme yapmak için sözünü ettiğimiz sorunlu yerleri ayrıntılı biçimde gözden geçirmemiz gerekir. Bu işte yukarıda verdiğimiz bilgiler ve sergilediğimiz görüşler bize yardımcı olacaktır. Ötügen Uygurlarına ait yazıtlarda ve Tunyukuk yazıtında yer alan korganın kökteşi *koorig* ve korganın ocaktaşı *kordan* sözleriyle ilişik bölümler şöyledir:

1. Tes Yazıtındaki Sorunlu Koorig Sözcüğü

750'de dikilen Tes yazıtında konumuzla ilgili sorunlu bir kelime vardır. Yazıtta güney 2'de geçen **K(a)s(a)r Koorig** yer adı tartışmalıdır.

Koorig Hakkında Görüşler

Tes yazıtındaki sorunlu ibareyi Klyaştorniy **koorig**, T. Tekin **kuorig**¹⁴², A. Berta **k.r.g**, O. Mert **kuorig**, E. Aydın **kurig**¹⁴³, H. Şirin **kurig** okumuştur.¹⁴⁴ Yazıt 1976'da gün ışığına çıktığı için doğallıkla H. N. Orkun'da yoktur.

Klyaştorniy ibareyi "Böğü kağanın batıdaki ordugâhının adı" olarak anlamlandırır.¹⁴⁵ T. Tekin, Tes yazıtında Klyaştorniy'in *Kasar Koorig* okuduğu ibarenin geçtiği cümleyi şöyle okur ve çevirir :

"[t](e)z(i)g k(a)s(a)r kuorig koontı çıt tikdi örg(i)n y(a)r(a)tdı y(a)yl(a)di."

"...Kasar'ın batısında, Tez ırmağında yerleşti, çıt dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi."¹⁴⁶

T. Tekin K(a)s(a)r **kuorig** tamlamasına "Kasar'ın batısında" anlamını verir.¹⁴⁷

1.2. Bizim Görüşümüz

Bizce Tekin'in çevirisinin şöyle olması daha uygundur:

"Tez (ırmağı)'e, Kasar Korgan'a kondu, çıt dikti, taht kurdu ve yayladı."

Açıkladığımız bilgi ve görüşler doğrultusunda bu ibaredeki sorunlu sözün doğru okunuşunun **koorig**, doğru anlamının "korgan"; sorunlu tamlamanın doğru okunuşunun **Kasar Koorig** ve doğru anlamının "Kasar adlı berkitilmiş, müstahkem mevki, ordugâh" olduğunu anlıyoruz. Ayrıca şunu da anlıyoruz:

¹⁴² Tekin, *Makaleler*, c. 2, s. 309, 310.

¹⁴³ Erhan Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen y., Konya 2011, s. 36.

¹⁴⁴ Hatice Şirin, *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara 2016, s. 649.

¹⁴⁵ Tekin, *Makaleler*, c. 2, s. 310.

¹⁴⁶ Tekin, *a.g.e.*, s. 310.

¹⁴⁷ Tekin, *a.g.e.*, s. 310.

Koorg ~ **körg**, Orkun yazıtlarındaki Amga ~ Amgı Korgan ibaresindeki **korgan** ile aynı anlamdadır ve onunla kökteştir. Sadece kelime Tes yazıtında **koorg** ~ **körg**; Orkun yazıtlarında **korgan** biçimindedir. Yani Tes yazıtında tek heceli olan sözcük, daha önceki Orkun yazıtlarında genişlemiş olarak *korgan* şeklindedir. Dil açısından bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Tes yazıtındaki **koorg**, Orkun yazıtlarındaki **korgan**; aşağıda göreceğimiz gibi Şine Usu ve Tunyukuk yazıtlarındaki **kord(a)n** ile aynı anlamdadır. Fakat *koorg* ve *korgan*; *kordan* ile kökteş değil, ocaktaştır. Yani *koorg* ~ *körg*, *korgan* ve *kordan* birbirlerinin anlamdaşı ve ocaktaşıdır (kökteşi değil).

Koorg sözünün Tes yazıtındaki orijinal yazımı *ka, o, r, g* imleri (harfleri)'yledir. **Koorg**, yani uzun okumak en doğru biçim olmalıdır. Yazıttaki *koorg* biçiminin *korgan* olduğu düşünülebilir. Fakat sözcükte aşınma olmadığı için okumamız kesindir.

Aynı şekilde Bilge Kağan D 40'taki sözcük de **koorg* olabilir. Tabii *korgan* da olabilir. Bunu aşınan harf boşluklarını göz önüne alarak tespitlemek kabildir.

2. Şine Usu Yazıtındaki Sorunlu Kordan Sözü

759 - 60'da dikilen Şine Usu yazıtında da konumuzla ilgili sorunlu bir kelime vardır. Bu sorunlu kelime (veya tamlama) Tes yazıtında geçen cümlelerin Şine Usu'nun D 8'deki paralel cümlesinde yer alır. Cümle paralel olduğu gibi, tamlama da paraleldir. Tes yazıtındaki tamlamanın doğrusunu **Kasar koorg** olarak tespitlemiştik. Şine Usu'daki paralel tamlamanın doğrusunu ise **K(a)s(a)r Kord(a)n'dır**. Ancak Tes'teki tamlama gibi bu da şu ana değin genellikle yanlış okunmuş ve tabii yanlış anlamlandırılmıştır. Şine Usu'daki sorunlu kelime olan *kordan*, Tunyukuk 1'in 14. (G 7) satırında da geçer. Özetle **kordan* sözünün her iki yazıtta da okunuşu ve anlamı şu ana değin sorunlu ve tartışmalı olagelmıştır.

2.1. Kordan Sözü Hakkında Görüşler

Şine Usu yazıtı D 8'de geçen ve bizim doğrusunu tespitlediğimiz *K(a)s(a)r Kord(a)n* ibaresini Ramstedt, H. N. Orkun, Malov, Aydarov **aksırak ordu**, A. Berta **Kasar kurδ.n** (yaklaşık yazım), O. Mert **Kasar kurid#ın**, E. Aydın **Kasar kur<ı>dın** okur.¹⁴⁸ Clauson ve T. Tekin **Kasar kuridin** = *K(a)s(a)r kur(i)d(in)* okur ve "*Kasar'ın batsında*" diye çevirirler.¹⁴⁹

Klyaştorniy, Tes yazıtındaki *Kasar Koorg* ile Şine Usu yazıtındaki *Kasar Kordan*'ın birbirine karşılık geldiğini ve *Kasar Koorg*'ün "*Böğü kağanın batıdaki ordugâhının adı*" olduğunu yazar.¹⁵⁰ T. Tekin bunu mümkün görür. Ancak *Kordan*'ın bir yer adı olduğunun şüpheli olduğunu, Clauson'un kelimeyi **kuridin** okuduğunu, *Kasar kur(i)d(i)n* ibaresini "*Kasar'ın batsında*" diye çevirdiğini belirtir ve bu okumayı Klyaştorniy'in *Kasar Kordan* okuyuşuna yeğler.¹⁵¹

¹⁴⁸ Aydın, *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, s. 74.

¹⁴⁹ Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 229. / Aynı yazar, *Makaleler*, c. 2, s. 310.

¹⁵⁰ Tekin, *Makaleler*, c. 2, s. 310.

¹⁵¹ Tekin, *a.g.e.*, s. 310.

Tekin, Tes ve Şine Usu'daki ilgili cümlelerin aynı olayı anlattığını, dolayısıyla birbirleriyle ilişkili olduklarını, sadece Tes yazıtında **t(e)z(i)g** ve **kuur(ı)ğ**, Şine Usu yazıtında **t(e)z b(a)şı** ve **kur(ı)d(ı)n** sözlerinin farklı olduğunu söyler.¹⁵² Cümlelerin bütünü Talat Tekin şöyle okur ve anlamlandırır:

“*[t](e)z b(a)şı (a)nta k(a)s(a)r kur(ı)d(ı)n örg(i)n (a)nta it(i)td(i)m çit (a)nta tokıtd(i)m y(ay) (a)nta y(a)yl(a)d(i)m.*”

“...tahtımı orada, Kasar'ın batısında, Tez (ırmağı)'in başında kurdurdum ve orada çit yaptırdım ve yazı orada geçirdim.”¹⁵³

2.2. Bizim Görüşümüz

Bizce cümledeki **k(a)s(a)r kur(ı)d(ı)n** öbeğinin doğru okunuşu **k(a)s(a)r r kord(a)n**'dir; *kordan* sözünün asıl, doğru, gerçek anlamıysa “*müstahkem mevki, ordugâh*”tır; “*batısında*” değildir. Cümlelerin doğru çevrisi de şöyle olacaktır:

“*Tez başında Kasar kordanda tahtımı kurdurdum, çit diktirdim, yazı orada yayladım.*”

Kordan*, Tes yazıtında geçen **koorg ve Orkun yazıtlarında geçen **korgan** sözünün sesteşi değil, fakat anlamdaşı ve ocaktaşdır.

Kyaştornıy anlamını tam doğru veremese de (doğruya yakın vermiştir) sözcüğü doğru okumuştur.

3. Tunyukuk Yazıtındaki Sorunlu *Kordan* Kelimesi

Şine Usu'daki sorunlu kelime olan **kordan** sözünün Tunyukuk 1'in 14. (G 7.) satırında da geçtiğini belirtmiştik.

3.1. *Kordan* Hakkında Görüşler

1. H. Namık Orkun sorunlu ibareyi **kur(ı)ya kurd(a)nta** “*batıda batılılara*” olarak çevirmiş ve sözlükte **kurdan** “*geriden, garbdan, garblı*” anlamını vermiştir.¹⁵⁴

2. M. Ergin ibareyi **kuriya kurıdın**ta okumuş ve “*batıda batılılardan*” diye çevirmiştir.¹⁵⁵ İlk baskısı 1970'te çıkan Ergin'in *bitiği* (kitabı) hem okuyuş, hem anlam yönünden kısmen eskimiştir.

3. Şükürlü, Tunyukuk 14'teki öbeği **kuruya kurdanta** okur ve “*garbda Kurdan eli*”, yani “*batıda Kurdan halkı (boyu)*” olarak çevirir.¹⁵⁶

4. Tunyukuk yazıtındaki bu durumun ayırdına varan Clauson, Tunyukuk 14'teki **Kurdın** sözünü **Kordanta** okumuş ve “*Hotan (Khotan)'dan*” diye çevirmiştir. T. Tekin bunu kabul etmemiştir.¹⁵⁷

5. Talat Tekin, Tunyukuk yazıtının 14. satırının ilgili tümcesini şöyle okur ve çevirir:

¹⁵² Tekin, *a.g.e.*, s. 310.

¹⁵³ Tekin, *a.g.e.*, s. 310.

¹⁵⁴ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, 104, s. 845.

¹⁵⁵ Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 100-101.

¹⁵⁶ Şükürlü, *Kadim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, s. 246, 250.

¹⁵⁷ Talat Tekin, *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg, Ankara 1994, s. 34.

“Önrä kut(a)nyda b(i)ryä t(a)bg(a)çda kurya kur(i)d(i)nta yırya og(u)zda (e)ki üç biñ süm(ü)z k(ä)lt(ä)çim(i)z b(a)r mu nã.”

“Doğuda Kitay’dan, güneyde Çin’den, batıda batıdan, kuzeyde de Oğuzlar’dan gelecek iki üç bin (kadar) askerimiz var mı ne?”¹⁵⁸

6. M. Ölmez ilgili sözleri **kuriya korıdında** okumuş, “batıda Korılardan” olarak çevirmiştir.¹⁵⁹

7. E. Aydın sorunlu öbeği **kuriya kordanta** okumuş, “batıda Hoten’den” biçiminde çevirmiştir.¹⁶⁰

8. Ahmet Bican Ercilasun aynı öbeği **kuriya Kordanta** okumuş ve “batıda Hotan’dan” olarak çevirmiştir; Ercilasun, T. Tekin’in “Doğu Türk kaçanlığı batı sınırlarının devletin ilk yıllarında Hotan’a kadar uzandığı düşünülemez” itirazını “metin, sınır içi yerlerden değil sınır dışındaki yerlerden bahsetmektedir” diyerek “yersiz” bulur. Ercilasun, Kordan okuyuşu ve “Hotan” anlamının Bailey ve Clauson’a ait olduğunu da belirtir.¹⁶¹

Verdiğimiz örnekleri yeterli görüyor, her okuyuşu ve her çeviriyi vermeye gerek duymuyoruz.

3.2. Bizim Görüşümüz

Tekin, Clauson’un *Kordanta* okuyuşunu ve *Hotan* anlamlandırmasını eleştirir. Tekin’in *Hotan* eleştirisi haklıdır. Çünkü *Hotan* gerçekten de Ötüken’den yaklaşık iki bin kilometre uzakta ve hepsinden önemlisi de batıda değil, güneydedir. Ayrıca Göktürklerin buraya indiğini gösteren her hangi bir tarih kaydına *iye* (sahip) değiliz.

Clauson’un **Kordanta** okuyuşu doğrudur, “*Hotan’dan*” çevirisi yanlıştır.

Tümcede doğudan güneyden, batıdan, kuzeyden gelmesi umut edilen askerlerden söz ediliyor. Ancak her yerde bir coğrafya ve kavim adı söylenirken çevirideki “batıda **batıdan**” ifadesi mantıksız kalıyor. Dolayısıyla bize göre burada bir yer zarfı olmalıdır. O da ancak şu ana değin okunduğu gibi **kur(ı) d(i)nta** veya **kurd(a)nta** değil, **kord(a)nta** olabilir. Özetle öbeğin doğru okunuşu **Kasar Kordanta’dır**; *kordan* sözünün asıl, doğru, gerçek anlamıysa Şine Usu yazıtında gördüğümüz üzere “*berkitilmiş, müstahkem mevki; ordugâh*”tır. Anlamı genişletirsek, *kordan* askerlerin depolandığı, kamp kurduğu, kışladığı müstahkem mevkiyledir.

Aslında bütün sorun *kordan* sözünün ve anlamının bilinmemesinden kaynaklanmıştır. Ne yazık ki bütün kelimeler veya yer adları tarih sayfalarına düşmüyor.

İlginç bir tesadüf eseri olarak *kurya* ile *kordan* sözünün söyleyiş açısından birbirine yakın olmaları durumun bugüne değin fark edilememesine ve işin daha da güçleşmesine yol açmıştır.

¹⁵⁸ Tekin, *a.g.e.*, s. 7.

¹⁵⁹ Ölmez, *Orhon - Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistanında Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük*, s. 164, 171.

¹⁶⁰ Aydın, *Orhon Yazıtları* (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küliçor), s. 110.

¹⁶¹ Ercilasun, *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, s. 600, 601, 643, 691.

4. Dördüncü (Bu) Kısımın Sonucu : *Korgan*, *Koorğ* Sözlerinin Birbirlerinin Kökteşi, *Kordan* Sözü'nün Bunların Ocaktaşı Oluşu

En baştan itibaren önce Hunsuların *Gorgân*'i, sonra yazıtlardaki *korgan* üzerinde durduk. Sonra Tes yazıtında geçen *Kasar koorğ* ibaresindeki *koorğ* sözünü inceledik ve doğruladık. Sonra Şine Usu ve Tunyukuk yazıtlarındaki *kordan* üstünde görüş belirttik ve onu da doğruladık. Bunlardan *korgan* ile *koorğ* sözünün kökteş, *kordan* sözünün bunlarla ocaktaş olduğunu söyledik. Şimdi bu kökteşlik ve ocaktaşlıkları ocak yasasına göre şema halinde gösterelim:

4.1. Berkitilmiş, müstahkem mevkiyle, ordugâhla ilgili *gō+ ocağı (*gō-rb, *gō-rd, *gō-rg (*gōrb, *gōrd, *gōrg). Birincil ünlü -o-'dur ve uzundur.

1. *gō-rb kökünden şu ana değin her hangi bir veriye raslanmamıştır. Ancak bu kökten bir kelime mutlaka vardır, olmalıdır.

2.1. *gō-rd kökünden biten **kordan** Tunyukuk yazıtının 14. satırında **kordanta** olarak geçer. Şimdiye değin doğru açıklanamayan bu sözün doğru okunuşu *kordanta*, anlamı "*korganda, ordugâh*"tır. Clauson'un *kordanta* okuyuşu doğrudur; H. N. Orkun'un *kurdanta* okuyuşu doğruya yakındır.

2.2. Şine Usu yazıtında geçen **Kasar kordan** "*Kasar adlı berkitilmiş mevki, müstahkem yer; ordugâh*"tır. Doğru okunuşu böyledir. Doğru anlamı "*Kasar adlı berkitilmiş mevki, müstahkem yer, ordugâh*"tır. Klyastorniy doğru okumuştur. Krş. Aşağıda 3.2.'deki *Amga ~ Amğı korgan* ile.

Kordan ve aşağıdaki *Gorgân, korgan, koorğ* birbirlerinin ocaktaşıdır.

3.1. *gō-rg kökünden gelen ve Priskos tarafından 460'ların başlarında ve Prokopyus tarafından 6. yüzyılın ilk yarısında kayda alınan Hazar'ın güneydoğusundaki (bugün İran Türkmenistanı'ndaki) *Gorgân* yer adı Hunsu Türklerinde kalmış olup anlamı "*berkitilmiş yer, müstahkem mevki; ordugâh*"tır.

3.2. Orkun yazıtlarında geçen **Amga ~ Amğı korgan** tamlamasının doğru anlamı "*Amga ~ Amga adlı berkitilmiş mevki, müstahkem yer; ordugâh, kışlak, yani kış ikametgâhu*"dır. Krş. 2.2.'deki *Kasar kordan* ile.

3.3. Tes yazıtında geçen sorunlu tamlamanın doğru okunuşu **Kasar koorğ**, doğru anlamı "*Kasar adlı berkitilmiş mevki, müstahkem yer, ordugâh*"tır.

3.4. Tuvaca **horum** "*kurgan*" da bu köktendir. Gelişimi şöyle olmalıdır: *go-rg > *korg > *korng > *korung > *korun > *korum > *horum. Sondaki -g sonrakil olarak *ng*'leşmiş, sözcük araya ünlü almış, *korung biçimine bürünmüştür. Sonra -ung ögesindeki -g düşmüş, -un ögesi kalmıştır. *Korum biçimine geçen sözcük, başta k > h ~ h değişimiyle *horum ~ horum* biçimini almıştır.

Gorgân, korgan, koorğ, horum ~ horum birbirleriyle kökteş ve bu anlamdaki ocağın ikinci kökünden çıkan *kordan* ile ocaktaşırlar. Anlamaları aynıdır.

5. Genel Sonuç

Makalemizin birinci kısmında 460'lı yıllarda kayıtlara düşen Hunsu Türklerinin **Gorgân** kent adını inceledik ve anlamının "*müstahkem mevki, ordugâh*" olduğunu söyledik. *Gorgân* kent adı İslam çağında Arapçalaştırılarak Cürcân yapılmıştır. 1930'da ise Esterabad şehrinin adı *Gorgân* olarak değiştirilmiştir.

İkinci kısımda Gorgân “*müstahkem mevki, ordugâh*” anlamından yola çıkarak **korganı** anlam, ses ve köken bakımından inceledik. Kelimenin anlamını, çeşitlemelerini, anlam ayırtılarını, kaymalarını, genişlemelerini ortaya koyduk; *korganın* *go-rg kökeninden geldiğini, Tatarca ve Başkurtça biçimlerine bakarak asıl ünlüsünün -ō- olduğunu belirttik. *Korumak* fiilinin de buradan geliştiğini söyledik.

Üçüncü kısımda *korganın* “*mezar höyüğü, tümseği*” anlamını irdeledik. Bu anlamın *korganın* birincil anlamından doğduğunu, “*mezarların da kutsal, korunması gereken yerler olduğunu*”, aksi halde ata ruhlarının gazaba geleceğini, çocuklarını, torunlarını korumayacaklarını meydana koyduk.

Dördüncü (sonuncu) kısımda ise Tes yazıtındaki sorunlu **Kasar koorg** tamlamasının okunuşunu, anlamını, kökenini, Şine Usu ve Tunyukuk yazıtlarındaki **kordan** sözünün okunuşunu, anlamını, kökenini tespitledik. *Korgan* ve *koorg* sözlerinin kökteş olduğunu, *kordan* sözünün bunlarla kökteş değil, ocaktaş olduğunu, her üç kelimenin “*müstahkem mevki, ordugâh*” anlamına geldiğini belirttik. Böylece bir kaç sorunu çözdük ve bir kaç sorunsalı sona erdirdik (16 Eylül 2018).

Kaynaklar

- Abuşka Lügati Veya Çağatay Sözlüğü*, haz. Besim Atalay, Ayyıldız m., Ankara 1970.
Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, yay. haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat y., İstanbul 2011.
- ARAT, Reşid Rahmeti: *Makaleler*, haz. Osman Fikri Sertkaya, TKAE y., Ankara 1987.
ARIKOĞLU, Ekrem - KUULAR, Klara: *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2003.
[ARSAL], Sadri Maksudi: *Türk Hukuk Tarihi* (1925 - 26 Yılına Ait Ders Notları), yayına haz. lar Fethi Gedikli - Ali Adem Yörük - Mahmud Esad Kalıpcı, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası - Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal Armağan Özel Sayısı*, c. LXXV, İstanbul 2017.
ARTAMONOV, M.İ.: *Hazar Tarihi*, Selenge y., İstanbul 2004.
AYDIN, Erhan: *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Kömen y., Konya 2011.
_____ : *Orhon Yazıtları (Köl Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küliçor)*, 1. b., Kömen y., Konya 2012.
- AYTMATOV, Cengiz: *Toprak Ana*, çev. Halit Aliosmanoğlu, Hür y., İstanbul 1975.
BAYSUN, Abdullah Recep: *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul 1943.
CAFEROĞLU, Ahmet: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 3. b., Enderun k.e., İstanbul 1993.
“Cürcân”, *Türk Ansiklopedisi*, c. 11, s. 299.
“Cürcân”, *Büyük Larousse*, c. 4, s. 2523.
CZEGLEDY, Karoly: *Turan Kavimlerinin Göçü*, Turan Kültür Vakfı y., İstanbul 1999.
Derleme Sözlüğü, c. 12.
Divanü Lügat’it - Türk Dizini, TDK y., Ankara 1972.
ECKMANN, Janos: *Çağatayca El Kitabı*, çev. Günay Karaağaç, İÜEF y., İstanbul 1988.
ERCİLASUN, Ahmet Bican: *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, 1. b., Dergâh y., İstanbul 2016.
- ERGIN, Muharrem: *Orhun Abideleri*, 52. b., Boğaziçi y., İstanbul 2018.
EŞİN, Emel: “Süller İslam İle Karşılaşan İlk Türklere Sül (Çöl? Çor?) Boylarından, Selçuklulara Kadar, Hazar Denizi Kıyılarındaki Oğuzlara Dâir”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz 3-4, 1979.
_____ : “Hicretin Onbeşinci Asrı Münasebeti İle İlk Müslüman Olan Oğuzlardan ‘Sül (Çöl) Tigin’e Dâir Bir Not”, *Türk Kültürü*, Sayı: 205-206, Kasım-Aralık 1979.
Et Tuhfetüz Zekiyye fil Lugatit Türkiyye [Türk Dilinde Temiz Armağan], çev. Besim Atalay, TDK, İstanbul 1945.
Gazi Zahirüddin Muhammed Babur: *Vekayi Baburun Hatratı*, çev. ve notlayan R. R. Arat, TTK, c. II, Ankara 1946.
GEDİKLİ, Yusuf: “Türkçenin *ga+ Ocağından Türeyen Unvanların Köken ve Anlamları (Kapgan, Kabaç, Kadır, Katun (>> Hatun, Kadın), *Kagadun, Kagan (>> Hakan), Kagitlaş, Kagiğhan, Kagiğay)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 222, Mayıs-Haziran 2016.

- Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, çev. A. Ahmetbeyoğlu, TDAV y., İstanbul 1995.
- GRÖNBECH, K.: *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. Kemal Aytaç, KB y., Ankara 1992.
- “Gürgen”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 6, s. 126.
- “Gürgen Denizi”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 6, s. 126.
- HALAÇOĞLU, Yusuf: “Kaşgar’a Dair Bir Eser”, *Tarih Enstitüsü Dergisi 1983-1987*, Sayı: 13, İstanbul 1987.
- HARTMANN, R.: “Cürcân”, *İA*, c. 2, s. 245-46.
- HATİBOĞLU, Vecihe: *Türkçenin Ekleri*, TDK, Ankara 1981.
- İBN FAZLAN: *Seyahatnâme*, çev. Ramazan Şeşen, 2. b., Bedir y., İstanbul 1995.
- İNAN, Abdülkadir: *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK y., Ankara 1954.
- KAFESOĞLU, İbrahim: *Türk Milli Kültürü*, 5. b., Boğaziçi y., İstanbul 1988.
- KALAY, Emin: “Edirne İli Ağızlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar”, *Türk Dili*, Sayı: 547, Temmuz 1997.
- KARAİN, A.K.: “İç Asyada Hint - Avrupalılar”, *Erken İç Asya Tarihi*, çev. Levent Köker, 3. b., İletişim y., İstanbul 2002.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, KB y., Ankara 1991.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin: “16. - 18. Yüzyıllarda İran Devlet Dilindeki Türkçe Sözlere Bir Kaç”, *Türk Dili*, Sayı: 137, Şubat 1963.
- “Kurgan”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 6, s. 23-24.
- “Kurgan”, *Büyük Larousse*, c. 12, s. 7173.
- KURTULUŞ, Rıza: “Cürcân”, *DİA*, c. 8, s. 131.
- MAC KENZİE, D. N.: *A Concise Pahlavi Dictionary*, Londra 1971.
- Mahmüd el-Kâşgari: *Dîvânü Lügati't Türk*, Robert Dankoff - James Kelly yayımından çev. ler Seçkin Erdi - Serap Tuğba Yürteser, 2. b., Kabcacı y., İstanbul 2007.
- MONGUŞ, D. A.: *Tuvaca - Türkçe Sözlük (Twa - Türk Slovar)*, Kızıl 2005.
- Muhiddin Bey: *Bekırağa Bölüğünden Türkistana*, haz. Yusuf Gedikli, Ufuk Ötesi y., İstanbul 2003.
- NECİP, Emir N.: *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, çev. İklil Kurban, TDK y., Ankara 1995.
- ONAT, Ayşe - ORSOY, Sema - ERCİLASUN, Konuralp: *Han Hanedanlığı Tarihi - Hsiung - nu (Hun) Monografisi*, TTK, Ankara 2004.
- ORKUN, Hüseyin Namık: *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara 1994.
- ÖGEL, Bahaeddin: *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, KB y., c. 2, Ankara 1981.
- _____ : *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 4. b., c. 1, KB y., Ankara 2000.
- ÖLMEZ, Mehmet: “Eski Uygurca Basruk ve Altayca Pazırık Hakkında”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 2011.
- _____ : *Orhon - Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin - Çeviri - Sözlük*, BilgeSu y., Ankara 2012.
- ÖNER, Mustafa: *Kazan - Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2009.
- “Pazırık Kurganları”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 7, s. 427.
- ŞEMSEDDİN SAMİ: *Kamus-ı Türkî*, haz. Paşa Yavuzarslan, TDK, Ankara 2010.
- ŞEŞEN, Ramazan: *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. b., TKAE y., Ankara 1998.
- Şeyh Süleyman Efendi: *Lügat-i Çağatayî ve Türkî-yi Osmanî*, İstanbul 1298 [1880-81].
- ŞİRİN, Hatice: *Eski Türk Yazıtları*, TDK, Ankara 2016.
- ŞÜKÜN, Ziya: *Farsça-Türkçe Lügat Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziya*, c. 3, MEB y., İstanbul 1984.
- ŞÜKÜRLÜ, Elisa: *Kadim Türk Yazılı Abidelerinin Dili*, Bakü 1993.
- TANIŞ, Asım: *Giovanni Molino'nun İtalyanca - Türkçe Sözlüğü ve Halk Türkçesi*, Ankara 1989.
- Tatar Tilininin Anlatmalı Sözlüğü*, c. 2, Tatarstan Kitap neşriyatı, Kazan 1979.
- TEKİN, Talat: *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg, Ankara 1994.
- _____ : *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara 2000.
- _____ : *Orhon Yazıtları*, 3. b., Yıldız y., İstanbul 2003.
- _____ : *Orhon Yazıtları*, 3. b., TDK, Ankara 2008.
- _____ : *Makaleler*, yay. haz. lar Emine Yılmaz - Nurettin Demir, 3 c., TDK, Ankara 2013.
- TEZCAN, Mehmet: “Hunların Anadoludaki İlk Görünüşleri: 359 Tarihinde Amida Kuşatmasında Kionitler”, *1. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, İzmir 2004.
- TOPARLI, Recep - VURAL, Hanifi - KARAATLI, Recep: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 2003.
- Türkçe Sözlük*, 11. b., TDK, Ankara 2011.
- “Ürgenc”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 9, s. 462.
- “Ürgenc, Gürgenc, Gurgenc, Curcan”, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, 9. c., s. 461-462.
- “Ürgenc ya da Ürgenc”, *Büyük Larousse*, c. 19, s. 11960.
- YUDAHİN, K. K.: *Kırgız Sözlüğü*, çev. Abdullah Taymas, MEB, Ankara 1945.